

BOSNA I HERCEGOVINA U KONCEPCIJAMA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE (1941-1945)

Safet Bandžović

U Kraljevini Jugoslaviji nije se vodila borba za demokraciju. Bila je presudna borba oko nacionalnog pitanja, oko težnje ka nacionalnom monizmu, iskazivao se on kao velikosrpstvo ili kao jugoslavenstvo. To je blokiralo svaku akciju za demokratizaciju zemlje.¹ Nacionalizam nikada nije išao bez velikodržavnih konцепција, kao što nikada nije značio samo ideologiju i pokret okrenut sopstvenoj samosvijesti. Imanentna karakteristika mu je uvejek bila negacija bliskih naroda, a pod realiziranjem nacionalnog suvereniteta podrazumijevao je prevashodno vlastiti primat.² Kraljevina Jugoslavija je, nakon kratkotrajnog aprilskog rata 1941. godine, prema naslovu potpisanih dokumenata, trebala biti samo okupirana, ali je ona zapravo doživjela nestanak državne samostalnosti. Jugoslavensku državnu zajednicu restaurirale su u Drugom svjetskom ratu progresivne društvene snage koje su, odbijajući da prihvate debelaciju Jugoslavije kao države, predvodili komunisti, kao nosioci antifašizma i pokretači borbe protiv okupatora, bez obzira što su anti-jugoslovenske snage skoro sve do kraja ovog rata, bile brojnije od projugoslavenskih.

Komunisti su još od početka oružane borbe 1941. razarali prethodni sistem vlasti konstituiran Oktobarskim ustavom iz 1931. godine, stvarale nove organe, prakticirali drugačiju, tolerantniju nacionalnu politiku, izgrađivali državu kao preuređenu zajednicu, odbacujući ranija negativna državna, politička i društvena iskustva.³ Revolucionarna politika nije marila za zakone i ustave predratnog poretka. Ekstremne situacije, kao što su ilegalnost, represija i rat, bile su upravo ono

¹ Lj. Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 3, Zagreb 1990, 344.

² O. Milosavljević, *Jugoslovenstvo, velikodržavlje i demokratija*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1996, 176.

³ B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, 36.

za šta su komunističke organizacije “*profesionalnih revolucionara*”, koje su proizvodile disciplinovane i samopožrtvovane kadrove, bile i stvorene, uz dominiranje dvije osobine: internacionalizma i uvjerenja sa kojima su poistovećivali svoje životne ideale.⁴ Nepriznavanje okupatorske podjele Jugoslavije proizilazilo je iz zrele historijske svijesti jugoslavenskih komunista i iskrenog patriotskog osjećanja.⁵ Komunisti su se od početka borbe obraćali svim narodima u Jugoslaviji za podršku.⁶ Oni su istakli parolu o borbi svih naroda Jugoslavije protiv okupatora i borbi za kontinuitet Jugoslavije u novim uvjetima i na novim osnovama.⁷ Rukovodstvo NOP-a je već u ljeto 1941. ozbiljno razmišljalo o stvaranju revolucionarne vlade. CK KPJ je u avgustu 1941. obavijestio Kominternu da će se ubrzo formirati “*Narodni komitet oslobođenja*” kao centralni organ narodne vlasti.⁸ Krajem istog mjeseca vlada SSSR-a i jugoslavenska izbjeglička vlada su potpisale ugovor o obnovi diplomatskih odnosa. Zato se sovjetska vlada, preko Kominterne, usprotivila stvaranju NKOJ-a, smatrajući da bi to tijelo bilo suprostavljeno jugoslavenskoj izbjegličkoj vlasti, što bi stvorilo vlasti SSSR-a probleme na međunarodnom planu. CK KPJ je, na osnovu takvih stavova Kominterne, odlučio da tada ne formira privremenu revolucionarnu vladu. Iz Moskve je, povodom priprema zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću, polovinom novembra 1942. ponovo stiglo uputstvo: “*Ne suprostavljajte se jugoslovenskoj vlasti u Londonu... Ne pokrećite pitanje o ukidanju monarhije*”.⁹ KPJ je sebe smatrala ne samo pripadnikom svjetskog komunističkog pokreta, nego i neodvojivom od Sovjetskog Saveza – “*domovine socijalizma*”. Jugoslavenski komunisti su i nesvesno “*izumevali*” Sovjetski Savez i Staljinu kakvi su im bili neophodni za vlastiti borbu i njeno opravdanje. Staljinove prognoze da će se rat završiti 1942. prihvatane su veoma ozbiljno. Kada se to nije dogodilo, proročanstvo je zaboravljeni, ali prok pritom nije ništa izgubio od svoje moći.¹⁰

Partizanske snage su postale tokom 1942. respektabilna oružana sila čiji se vojni uspjesi nisu mogli potcenjivati, faktor koji je ozbiljno ugrožavao njemačke

⁴ E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002, 130.

⁵ Tito će 1948. istaći da su komunisti tek u ratu odnose među narodima postavili na druge, nove i bolje temelje. Opšir. J. Pleterski, *Nekoliko zapažanja o tendencijama u savremenoj jugoslovenskoj istoriografiji*, Opredjeljenja, br. 5, Sarajevo 1987, 89.

⁶ D. Petrović, *Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji 1941-1945. godine*, Tokovi istorije, br. 1-2, Beograd 1993, 164-165; B. Jelavić, *Istorija na Balkanot*, II, Skopje 1999, 311.

⁷ D. Živković, *KPJ i pitanje vlasti u revoluciji sa posebnim osvrtom na odluke u Jajcu*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1984, 22.

⁸ D. Plenča, *Međunarodni aspekti ustanka u Jugoslaviji 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik, br. 3, Beograd 1962, 36; Isti, *O nekim problemima teorije o karakteru NOP-a u Jugoslaviji*, Historijski zbornik, god. XVII, Zagreb 1964, 365.

⁹ K. Nađ, *Ratne uspomene*, Zagreb 1979, 537.

¹⁰ M. Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990, 11-14.

interese ne samo u Jugoslaviji, već i na Balkanu. Zbog dejstva jedinica NOV i POJ tokom 1942. cijela teritorija tzv. NDH bila je praktično pretvorena u jedno prostrano, permanentno ratište, koje je kao takvo ostalo do kraja rata.¹¹ Tito je u decembru 1942. pisao da borba ne bi mogla da se završi pobedom nad okupatorom i njegovim pomagačima, ako u njoj “*narodi Jugoslavije ne bi vidjeli osim pobjede nad fašizmom i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ih ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije*”.¹² Tito je jasno podsticao koncept integriteta cijele Jugoslavije, bez žrtvovanja posebnosti njenih brojnih naroda.¹³ Njegovi pogledi na nacionalno pitanje bili su formirani u stalnom podozrenju nesrpskih naroda prema unitarnoj državi, ojačani kominternovskom osudom velikosrpskog hegemonizma.¹⁴ Sve do Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću 1942. vojno-političke funkcije NOP-a bile su koncentrirane u Vrhovnom štabu NOV i POJ. On je donosio i propise koji su imali karakter državnih akata.¹⁵ “*Borba*” je, nakon bišćanskog skupa, pisala da je sama pojava “*svih naših naroda na jednom takvom istorijskom sastanku dokaz jedne velike pobjede, najdraže pobjede*”.¹⁶ U februaru 1943. Tito i Ivan Ribar su, ispred NOV i POJ i AVNOJ-a, dali izjavu da je cilj borbe “*oslobodenje zemlje od okupatora i izvojevanje nezavisnosti i istinskih demokratskih prava svim narodima Jugoslavije*”.¹⁷ Tokom 1942. i 1943. rukovodstvo NOP-a i izbjeglička vlada u Londonu smatrali su jedni druge svojim glavnim suparnikom i neprijateljem.¹⁸

Termin federacija nije se prije jeseni 1943. pojavljivao u izjavama CK KPJ i središnjih organa NOP-a. Takav postupak je značio odbijanje želja i prijedloga da se već unaprijed progovori o uređenju Jugoslavije, odnosno o federaciji. Jedan od

¹¹ V. Kazimirović, *Nemački general u Zagrebu*, Beograd 1996, 140.

¹² J. Broz Tito, *Sabрана djela*, tom XIII, Beograd 1982, 101-102; K. Nikolić, *Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije: doktrina i praksa 1919-1945*, Istorija 20. veka, br. 2, Beograd 1998, 83.

¹³ M. Rouz, *Silovanje Srbije*, Beograd 1994, 87. Opšir. E. Kardelj, *Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju*, Vojnoistorijski glasnik, IX-XII, Beograd 1976, 71-113.

¹⁴ T. Kuljić, *Tito do vlasti (1937-1945) – strukture, procesi, ličnost*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1997, 63-66.

¹⁵ B. Petranović-M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, knj. 2, Beograd 1987, 54, nap. 2.

¹⁶ “*Borba*”, br. 29, 6. decembar 1942. U Proglasu AVNOJ-a narodima Jugoslavije o BiH je, između ostalog, rečeno: “*Vama svima i Srbima i Hrvatima i Muslimanima potrebna je iskrena i bratska saradnja da bi Bosna i Hercegovina kao jedinica u našoj bratskoj zajednici, mogla napredovati na zadovoljstvo svih*” – prema: *Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a*, Zagreb 1963, 68.

¹⁷ “*Borba*”, br. 38, 15. februar 1943.

¹⁸ V. Velebit, *Tajne i zamke balkanskih ratova*, “Politika”, feljton, Beograd 6. jul 2002.

razloga za odgađanje izjava o federaciji svakako su bili obziri prema međunarodnim prilikama, zbog odnosa savezničkih država prema izbjegličkoj vlasti. Međutim, kako su u proljeće zapadne sile i same sugerirale izbjegličkoj vladi da objavi nova demokratska, politička i nacionalna načela, te kad je ova vlada u junu 1943. izjavila da će Kraljevina Jugoslavija biti preuređena u federaciju Srba, Hrvata i Slovenaca, takvi su obziri mogli otpasti.¹⁹ Izbjeglička vlada je, naime, u junu 1943. godine, predviđajući da je “*doba unitarizma prošlo i da budućnost pripada jednom više ili manje federalističkom uređenju*”, donijela Deklaraciju Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj se ističe da u Jugoslaviji postoje tri zasebne etničke grupe: Srbi, Hrvati i Slovenci, kao odvojene narodnosne zajednice, te da svaki od ovih naroda priznaje jedan drugima puno pravo na samoopredjeljenje. Jedinstvena narodna zajednica Srbija, prema toj deklaraciji, obuhvatila bi Srbiju, Crnu Goru, Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu sa izlazom na Jadransko more i južnu Dalmaciju. Shodno ovoj Deklaraciji vlada Kraljevine Jugoslavije je trebala biti predstavnik srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda. Namjere kralja i vlade su bile da restauriraju Kraljevinu Jugoslaviju na osnovama velikosrpske politike.²⁰ Četnički pokret Draže Mihailovića također je, kao eksponent izbjegličke vlade, u drugoj polovini 1943. prihvatio ideju trojne federacije.

U Vrhovnom štabu NOV i POJ mislilo se u ljeto 1943. da je rat već ušao u svoju završnu fazu, pa su zaključili da se treba pripremiti za njegov kraj.²¹ Tito je zazirao od eventualnog savezničkog iskrcavanja u Jugoslaviji, pošto bi to značilo povratak kralja i izbjegličke vlade i kraj planova o komunističkom preuzimanju vlasti. Takva strahovanja su ga opterećivala i nakon početka dobijanja izravne savezničke pomoći krajem ljeta 1943. godine.²² Dolazak britanske misije polovinom septembra 1943. kod Tita označio je priznanje NOVJ i POJ i zapečatio sudbinu četničkog pokreta Draže Mihailovića.²³ U jesen 1943. došla je i američka misija koju je predvodio major Feriš. Amerikanci su ušli u sastav britanske vojne misije, koja je time postala anglo-američka misija. Major Feriš je već u oktobru 1943. poslao iscrpan izvještaj o stanju antifašističkog pokreta pod Titovim rukovodstvom. Ruzvelt je taj izvještaj docnije pokazao Staljinu na Teheranskoj kon-

¹⁹ J. Pleterski, *Perspektiva federalivnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe*, u: AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), Beograd 1974, 380-381.

²⁰ Upor. D. Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata*, Beograd 1962, 195-196; D. Borovičanin, *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Sarajevo 1979, 182; M. Stefanovski, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941-1943*, Beograd 1988, 292-295; M. Stanišić, *Projekti "Velike Srbije"*, Beograd 2000.

²¹ F. Skerl, *Jugoslovenska ideja kod Slovenaca i Drugo zasjedanje AVNOJ-a 1941-1943*, u: AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), 581; M. Stefanović, *Potpis: Tito*, Zagreb 1980, 129-130; Tito, *Autobiografska kazivanja*, I, Beograd 1982, 373-374.

²² N. Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb-Sarajevo 1995, 247.

²³ B. Miljuš, *Revolucija u Jugoslaviji 1941-1945*, Lozana-Beograd-Sarajevo 1991, 159.

ferenciji.²⁴ Usponu NOP-a su pridonijeli i neuspjesi pojedinačnih nacionalizama koji su bili povezani sa silama koje su počele da gube rat.²⁵ Tito je još početkom septembra 1943. godine, nakon kapitulacije Italije, za koju se saznao preko radija, i savezničkog osvajanja južne Italije, donio odluku o novom sazivanju AVNOJ-a. Edvard Kardelj i Moša Pijade su mu tada sugerirali da AVNOJ mora biti popunjeno uglednim ljudima iz Hrvatske, Srbije i Slovenije. Bihaćko zasjedanje AVNOJ-a je po sastavu učesnika bilo u granicama „ostvarene utopije“.²⁶ Bilo je neophodno da AVNOJ i pravno stekne svojstvo vrhovnog organa vlasti. Drugo zasjedanje AVNOJ-a je bilo sazvano nešto kasnije nego što je to Tito prvobitno zamislio, pošto zemaljska antifašistička vijeća još nisu bila konstituirana u svim predviđenim federalnim jedinicama.²⁷ Sve pripreme oko održavanja ovog skupa vršene su pod neposrednim Titovim rukovodstvom. U vezi priprema zasjedanja AVNOJ-a bilo je održano nekoliko sastanaka CK KPJ. Prema depešama koje je Tito u prvoj polovini septembra 1943. slao Edvardu Kardelju i Sretenu Žujoviću, ili ih primao od njih i od CK KP Hrvatske, gdje su se ova dvojica tada nalazili, a koje su Nijemci desifirali, AVNOJ je trebalo popuniti uticajnim ljudima iz Hrvatske seljačke stranke (HSS), iz Srbije i Slovenije.²⁸

Odluka o sazivanju AVNOJ-a bila je utvrđena u oktobru 1943. godine.²⁹ Tito je tada, na vijest da će se u Moskvi sastati britanski ministar vanjskih poslova Eden, američki ministar vanjskih poslova Cordell Hull i komesar za vanjske poslove SSSR-a Molotov, uputio depešu, u ime Antifašističkog vijeća Jugoslavije, Hrvatske i Slovenije i Vrhovnog štaba NOV i POJ, u Moskvu. U Titovoj izjavici je bilo naglašeno da se ne priznaje ni jugoslavenska vlada ni kralj u inostranstvu, da im se neće dozvoliti povratak „jer bi to značilo građanski rat“, te da ogromna većina naroda želi „demokratsku republiku koja se oslanja na narodnooslobodilačke odbore“. Rukovodstvo NOP-a je u Jajcu sa nestripljenjem očekivalo rezultate Moskovske konferencije koja je trajala od 13. do 30. oktobra 1943. Sovjetska vlada nije Titovu izjavu stavila na dnevni red. Jugoslavija je na ovom skupu bila pomenuuta samo kad se govorilo o opskrbljivanju „patriotskih armija“.³⁰ To je još više

²⁴ M. Mišović, *Toplo-hladna diplomacija između Jugoslavije i SAD*, felton, „Danas“, Beograd 18. mart 2002.

²⁵ S. Pavlović, *Istorija Balkana*, Beograd 2001, 470.

²⁶ G. Nikolić, *Korijen, stablo, pavetina*, Zagreb 1981, 572.

²⁷ V. Velebit, *Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1987, 94.

²⁸ S. Odić, *Njemački planovi i djelatnost u vezi s drugim zasjedanjem AVNOJ-a*, u: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943)*, 521-522.

²⁹ V. Vinterhalter, *Životnom stazom Josipa Broza*, Beograd 1968, 341.

³⁰ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, knj. 1, Rijeka 1980, 352.

ubrzalo sazivanje AVNOJ-a. Ono bi bilo održano i prije kraja novembra 1943. da su delegati iz Crne Gore i Slovenije mogli stići ranije.³¹

Na sastancima članova CK KPJ i Politbiroa prvobitno su u oktobru 1943. usvojeni zaključci o federativnom uređenju države, stvaranju privremene vlade, zabrani povratka u zemlju kralju i kraljevskoj vladi. Pripremajući ove odluke, na sjednicama CK KPJ, bio je zauzet stav da se Moskva ne obavještava sve dok bude gotovo – “iz dotadašnjeg iskustva s Moskvom i iz linije njene propagande znali smo da ona to neće biti kadra da shvati”.³² Na jednom od tih sastanaka Politbiroa CK KPJ donijeta je i odluka da Dalmacija ne bude pokrajina, već hrvatska oblast i da svoje delegate na zasjedanje AVNOJ-a pošalje u sastavu delegacije ZAVNOH-a. Centralni komitet KPJ se u plenumu nije sastajao još od Pete zemaljske konferencije 1940. kada je izabran. U toku rata nije se ni mogao sastati u punom sastavu. KPJ i borbom je rukovodilo jezgro sa Titom na čelu. Ostali rukovodeći kadrovi su se nalazili na bližim ili udaljenijim podružjima i sami su se snalažili prema konkretnoj situaciji, držeći se generalne partiske linije. Povremeno su održavana šira savjetovanja rukovodećih ljudi, ali u toku rata nije nijednom održan sastanak Centralnog komiteta KPJ u punom sastavu.³³ Federativna Jugoslavija se, kao država, pred svijetom prvi put pominje u proglašu CK KPJ 7. novembra 1943. izdatom povodom proslave 26-godišnjice Oktobarske revolucije.³⁴ Rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji je za KPJ bilo dugo vremena problematično i složeno pitanje. Federalizam je bio prihvaćen kao najpogodniji ideološko-politički osnov za unutrašnje uređenje poratne Jugoslavije.³⁵

³¹ M. Đilas, *Pad nove klase. Povest o samorazaranju komunizma*, Beograd 1994, 43; M. Šlander-Marinko, *Svi smo znali da je vođstvo naše revolucije u dobrim rukama*, u: *Kako je rođena nova Jugoslavija*, Zbornik sjećanja učesnika Drugog zasjedanja AVNOJ-a, knj. II, Beograd 1963, 228.

³² M. Đilas, *Pad nove klase. Povest o samorazaranju komunizma*, 42; Isti, *Razgovori sa Staljinom*, 13. Sjednicama CK KPJ u Jajcu od 16. do 18. oktobra 1943. su, pored Tita, prisustvovali Edvard Kardelj, Sreten Živojić, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas, Moša Pijade, Ivo Lola Ribar, Đuro Pucar, i kao gost Šterju Atanasov Viktor – član CK Bugarske radničke partije (komunista) i delegat Georgi Dimitrova. Opšir. M. Dželebdžić, Konstituisanje Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja i Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta u Srbiji, u: *Rukovođenje Narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom u Srbiji 1941-1945*, Beograd 1988, 546.

³³ S. Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče*, knj. 4, Zagreb 1982, 28. Nakon rata je, izvjesno vrijeme, nastavljeno s takvom praksom iako više nije bio problem sakupiti članove CK KPJ.

³⁴ V. Strugar, *Jugoslavija. Federacija i republika*, Beograd 1976, 237. Vladimir Dedijer 4. novembra 1943. zapisuje u svom dnevniku da mu je “Stari” (Tito) rekao da se vrše pripreme za saziv AVNOJ-a: “Na ovom zasedanju doneće se istorijske odluke. Naši narodi konačno će zauzeti stav prema izbegličkoj vladi i kralju Petru. AVNOJ će prerasti u naše vrhovno zakonodavno i izvršno telo. AVNOJ će izabrati jedno telo koje će vršiti izvršnu vlast. Stari reče da će se to telo zvati Nacionalni komitet” – cit. prema: V. Dedijer, *Dnevnik*, Beograd 1951, 633.

³⁵ F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1968, 498. Na Prvom kongresu KPJ bila je prihvaćena teza Kominterne da je Kraljevina SHS versajska tvorevina, ocjenjujući da je način ujedinjenja bio promašaj za “jugoslavenski narod”. Godinu dana kasnije na Drugom kongresu,

Mada su se na teritoriji Bosne i Hercegovine vodile oštре borbe, a neki njeni dijelovi od 1941. bili poprišta masovnog otpora, sve do 1943. u njoj nije bilo centralnog narodnooslobodilačkog odbora. Na to je svakako uticala i činjenica da u rukovodstvu NOP-a nije bila jasno uobličena predstava o budućem statusu BiH.³⁶ Vojislav Simović i Branko Petranović ustvrđuju da rukovodstvo KPJ nesumnjivo nije željelo da otvara ovo osjetljivo pitanje sve dok ne dode do “*vidnijeg raslojavanja u redovima Muslimana i Hrvata i njihovog masovnijeg pristupanja narodnooslobodilačkom pokretu*”.³⁷ Razlozi su ipak dublji i više slojniji. Dugo su zabilježena deklarativna izjašnjavanja i rješenja budućeg unutrašnjeg uređenja Jugoslavije koja bi iritirala naročito zapadne saveznike koji su se, priznavajući izbjegličku vladu u Londonu, pozivali na princip legaliteta.

“*Proleter*”, glavno glasilo CK KPJ je još 1937. pisao kako komunisti ističu parolu demokratske i federativne Jugoslavije.³⁸ Najviši partijski forumi nisu 20-ih i 30-ih godina XX stoljeća iskazivali dovoljno razumijevanja i pažnje urgentnim društvenim pitanjima u Bosni i Hercegovini, kao ni partijskim punktovima u njoj, iako su tada kroz CK KPJ prošli, ili su se nalazili mnoge ličnosti koje su poticali

prihvaćena je ideja Kominterne o formiranju Balkanske federacije sovjetskih republika. U nju je trebala biti uključena “*Sovjetska Republika Jugoslavija*”. Po tadašnjim partijskim stavovima u Kraljevini SHS nije bilo nacionalnog pitanja jer je postojala samo jedna nacija koju čine tri plemena, s a tri različita historijska imena i tri vjeroispovijesti. Na Trećoj partijskoj konferenciji prvi put se spominju “*tri jugoslavenske nacije*”. Na IV Kongresu KPJ 1928. prihvaćena je teza Kominterne o razbijanju Jugoslavije i formiranju nacionalnih država kao načinu državno-pravnog rješenja nacionalnog pitanja. Odluke Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a bile su direktna negacija formula Kominterne. Opšir. B. Gligorijević, *Kominterna prema jugoslovenskoj državnoj zajednici*, u: *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*, Beograd 1989.

³⁶ Upor. N. Šarac, *Koncepcije KPJ o narodnoj autonomiji Bosne i Hercegovine u svjetlu istorijskih dokumenata*, Most, br. 21-22, V, Mostar decembar 1978, 45-51; S. Nešović-B. Petranović, *AVNOJ i revolucija: Tematska zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd 1983, 435, nap. 13.

³⁷ V. Simović-B. Petranović, *Istorijske narodne vlasti u Jugoslaviji*, Beograd 1979, 138. Slobodan Nešović i ponovo B. Petranović također navode kao razlog to da “*još nije bilo nastupilo vidnije raslojavanje među Muslimanima i Hrvatima za narodnooslobodilačku borbu*” – prema S. Nešović-B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, Beograd 1983, 435, nap. 13.

³⁸ “*Detalje federalivnog uređenja (koliko federalivnih jedinica, njihov teritorij, prava autonomije pojedinim narodima, manjinama i historijsko-političkim jedinicama, uzajamni odnosi između sastavnih dijelova države) treba rješiti slobodnim sporazumom u slobodno izabranoj ustavotvornoj skupštini*” - prema: “*Proleter*”, organ CK KPJ 1929-1942, reprint izdanje, Beograd 1968, 491-492. Tito je 1936. u “*Pismu za Srbiju*” 1936. istakao da su ljevičari “*za slobodnu zajednicu svih naroda Jugoslavije u sadašnjim granicama, uređenim na federalivnoj osnovi, a protiv svakoga ugnjetavanja i hegemonije, bilo kojeg naroda po drugome. Dakle, hrvatski, slovenački, srpski, makedonski i crnogorski narod treba da se na demokratski način izjasne kako žele da urede svoje međusobne odnose u državnoj zajednici. Isto tako narod u Vojvodini i Bosni i Hercegovini ima prava da se izjasni o svom odnosu u državnoj zajednici*”. Opšir. J. Broz Tito, *O bratstvu i jedinstvu*, Beograd 1977, 7; I. Jelić, *Jugoslavija u evoluciji programske gledišta KPJ prema nacionalnom pitanju 1935-1936*, Istoriski zbornik, br. 10, Banjaluka 1989, 152-153.

upravo iz BiH. Provincijalni tretman BiH, svojstven krugovima građanske politike, nije bio posve stran ni prvacima KPJ.³⁹ CK KPJ je sve partijske organizacije u BiH od 1938. vezao za obnovljeni Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu.⁴⁰ CK KPJ se za parolu autonomije BiH izjasnio tek u prvomajskom proglašu 1940. godine.⁴¹ Autonomni položaj BiH bio je prihvaćen u Rezoluciji V Zemaljske konferencije KPJ koja je u oktobru 1940. održana u Dubravi kod Zagreba. U Rezoluciji sa ove konferencije KPJ bilo je iskazano da “*narodi Bosne i Hercegovine treba da se sami slobodno opredijele i nađu rješenje za uređenje u tim oblastima i slično*”.⁴² Tito je tada istakao kako je Bosna “*jedno, zbog vjekovnog zajedničkog života, bez obzira na vjeru*”.⁴³ Sam pojam autonomije je neodređen i podliježe različitom shvatanju, u ovisnosti od zagovornika takve ideje i prilika u kojima se ona promovira.

CK KPJ je u novembru 1941., u “*Borbi*” naglašavao da “*Bosna i Hercegovina moraju postati slobodne, a u njima mora biti ostvarena puna ravnopravnost svih njenih stanovnika, kako Srba i Hrvata, tako i muslimana*” da je put Narodnooslobodilačke borbe put na kome će Bosna “*zaista postati ono što mora da bude: spojnica hrvatskog i srpskog naroda ujedinjenih u zajedničkoj borbi protiv okupatora*”.⁴⁴ CK KPJ, Vrhovni štab NOP i DVJ, PK KPJ za BiH i Glavni štab

³⁹ Partijske organizacije iz Sarajeva su 1926. zbog takvog ignorantskog odnosa prebacivale partijskom rukovodstvu: “*To je kruna vašeg nehaja prema Bosni i Hercegovini*”. Okružna partijska konferencija u Tuzli naglašavala je 1928. kako “*dosadašnje pasivno držanje CK prema organizacijama u Bosni treba da se zamjeni organskim redovitim vezama*”. Učesnici Pokrajinske konferencije u septembru iste godine uputili su direktnu kritiku “*centralnom vodstvu Partije koja je, i pored sve važnosti BiH, ovu pokrajinu potpuno zanemarila*”. Opšir. N. Šarac, *Osvrt na politiku Komunističke partije u Bosni i Hercegovini pred Petu zemaljsku konferenciju 1940. godine*, Prilozi, br. 6, Sarajevo 1970, 119-120. Krajem jula 1939. u BiH je organizirano djelovalo oko 170 komunista. Opšir. A. Hadžirović, *KPJ u BiH uoči drugog svjetskog rata*, u: *Partijsko savjetovanje u Ivančićima*, Sarajevo 1983, 207-203.

⁴⁰ Prethodno su pojedine mjesne i regionalne partijske organizacije bile vezane za pokrajinske komitete KPJ van BiH. Za PK KPJ za Srbiju bile su vezane organizacije u Bijeljini i Brčkom, za PK KPJ Crne Gore organizacije iz Trebinja i istočne Hercegovine, za CK KPJ Hrvatske, odnosno PK KPJ za Dalmaciju organizacije iz Banjaluke, Bihaća i Livna. Opšir. N. Babić, *KPJ i pitanje položaja Bosne i Hercegovine*, Prilozi, br. 4, Sarajevo 1968, 229.

⁴¹ D. Begić, *Pokret za autonomiju BiH u uslovima sporazuma Cvetković-Maček*, Prilozi, br. 2, Sarajevo 1966, 185.

⁴² *KPJ 1919-1941*, Zagreb 1959, 182-183.

⁴³ *Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*, ur. P. Damjanović – M. Bosić – D. Lazarević, Beograd 1980, 211-214; N. Babić, *Komunistička partija Jugoslavije i pitanje položaja Bosne i Hercegovine*, Prilozi, br. 4, Sarajevo 1968, 231.

⁴⁴ *Istoriski arhiv KPJ*, tom II, knj. 1, Beograd 1950, 162-163. Avdo Humo je govorio da je u predratnom vremenu postojala platforma o “*narodnoj autonomiji BiH*”, koja nije od početka NOP-a do 1943. isticana, osim “*njenog bitnog elementa izraženog u borbi za bratstvo i jedinstvo bosansko-hercegovačkih naroda. Parolu o autonomiji nismo isticali iz prostog razloga što*

NOPO za BiH tokom 1941. i 1942. uputili su niz proglaša i letaka narodima u BiH, ukazujući na njihove specifične prilike i perspektive.⁴⁵ U pismu CK KPJ upućenom u jesen 1941. sekretaru CK KP Hrvatske o planiranom formirajući narodne vlade Jugoslavije bilo je, pak, istaknuto da bi ona trebala biti sastavljena od desetak članova, i to “*oko tri-četiri iz Hrvatske, dva iz Slovenije, četiri iz Srbije i dva iz Crne Gore*”. U dokumentima Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću nema jedinstvenog tretmana Bosne i Hercegovine. U Rezoluciji o osnivanju AVNOJ-a posebno se govorilo o Hercegovini, a posebno o Bosni, dok se u Proglasu koji je sa ovog skupa bio upućen narodima Jugoslavije govorilo o BiH “*kao jedinici u našoj bratskoj zajednici*”.

Nedostatak zaokružene, precizne koncepcije o budućem uređenju jugoslavenske državne zajednice, rezultirao je i raznim, nerijetko oprečnim rješenjima, pa čak i zaokretima. Bilo je veoma teško prevladati shvatnja o Jugoslaviji kao srpskoj državi u kojoj su živjeli i drugi narodi. Uoči konstituiranja ZAVNO Crne Gore i Boke u novembru 1943., pojavila se i ideja da se Hercegovina veže za Crnu Goru i Boku, a da Dubrovnik dobije posebnu autonomiju, da to bude međurepublički grad.⁴⁶ O potrebi da se obrazuje “*AVNOBiH kao politički forum*” Pokrajinski komitet KPJ za BiH je još 18. aprila 1943. informirao CK KPJ. Tim pripremama je prethodio razgovor Tita sa predstavnicima PK KPJ za BiH u junu 1943. kod Kladnja. Ova je inicijativa potpunije elaborirana u pismu oblasnim partijskim komitetima sredinom septembra 1943. godine.⁴⁷ U pismu koje je PK KPJ za BiH 14.

se u prvo vrijeme narodnooslobodilačkog rata nije postavljalo pitanje državnog uređenja Jugoslavije jer za to nisu bili sazreli ni spoljnopolitički ni unutrašnjopolitički uslovi” – prema: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943)*, diskusija A. Hume, 758.

⁴⁵ PK KPJ za BiH su u julu 1941. sačinjavali Iso Jovanović, politički sekretar, Avdo Humo, organizacioni sekretar, i članovi: Uglješa Danilović, Boriša Kovačević, Pašaga Mandžić, Vaso Miskin, Lepa Perović i Đuro Pucar. U oktobru 1941. kooptiran je Rodoljub Čolaković, politički komesar Glavnog štaba NOPO BiH. Opšir. R. Brčić, *Organizacioni razvoj KPJ za BiH 1941-1945*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. XXV, Sarajevo 1985, 91.

⁴⁶ *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943)*, diskusija Z. Lakića, 742. P. Vojinović, bez navođenja izvora, piše da je bilo prijedloga da se Bosna, kao autonomna jedinica, pripoji Srbiji, a Hercegovina Crnoj Gori, ali da je to “*ostalo kao privatna inicijativa nekih komunista iz vrha Partije*”. Opšir. P. Vojinović, *Istine i zablude o srpstvu, jugoslovenstvu i slovenstvu*, Beograd 1999, 220-221.

⁴⁷ Upor. N. Babić, *Narodnooslobodilačka borba i rješenje položaja Bosne i Hercegovine u zajednici naroda Jugoslavije*, Pregled, XVIII (LVI), br. 11-12, Sarajevo 1966, 445-446; N. Šarac, *Osvrt na politiku Komunističke partije u Bosni i Hercegovinu pred Petu zemaljsku konferenciju 1940. godine*, 119, nap. 7; E. Redžić, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslavenske istoriografije*, Sarajevo 1989, 102; *Istorijski savez komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 1, Sarajevo 1990, 327; S. Bandžović, *Bosna i Hercegovina u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, Prilozi, br. 31, Sarajevo 2002, 179-204. Na svom prvom zasjedanju polovicom juna 1943. ZAVNO Hrvatske se izjasnio za “*slobodnu i demo-*

septembra 1943. uputio Uglješi Daniloviću u Hercegovinu se, između ostalog, navodi: „*Mi mislimo da je situacija sazrela da se formira zemaljski AVNO za Bosnu i Hercegovinu, o čemu smo već ranije obavijestili CK. Smatramo da je potrebno izaći pred najšire mase sa našim stavom po pitanju Bosne i Hercegovine u budućoj ravnopravnoj zajednici naroda slobodnog juga. U okviru demokratskih zahtjeva dolazi zahtjev autonomije Bosne i Hercegovine. Parolu slobodne i izmirene Bosne i Hercegovine treba odmah popularisati, naročito među srpskim masama. Ideja autonomije bliska je muslimanskim masama, iako naše shvatanje autonomije nema ničega zajedničkog s parolom bosanskog begovata*“.⁴⁸ U jugoslavenskoj komunističkoj partiji se veoma sporo razvijala ideja o ravnopravnom položaju BiH u jugoslavenskoj federalnoj zajednici.⁴⁹ KPJ je do zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu bila na stanovištu da BiH ima autonoman status, a ne republički. Pri tome se prevashodno mislilo na „*autonomiju uz republiku Srbiju*“.⁵⁰ Stepen posebnosti BiH bio je dugo predmet rasprava u vrhu NOP-a. U procesu konstituiranja federalnih jedinica BiH je bila posljednja u nizu. U Zapisima iz oslobođilačkog rata, Rodoljub Čolaković je napisao da se novembarskih dana 1943. u Jajcu mnogo diskutiralo („*dugo raspravljaljao*“) o položaju BiH, dodajući da su pored Tita, na pripremama odluka AVNOJ-a radili Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Moša Pijade i drugi.⁵¹ U docnijoj literaturi o ovoj tematiki malo će se pominjati ime Aleksandra Rankovića i njegova uloga u pripremama ovog skupa, vjerovatno zbog njegovog razlaza sa Titom i definitivnog silaska sa političke scene šezdesetih godina XX stoljeća.

U Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH vođene su u Ribniku i Jajcu žive diskusije oko budućeg položaja BiH. Rješavanje njenog statusa očito se sukobilo s načelom „*koliko nacija toliko i federalnih jedinica*“.⁵² Alternativa priključivanja

kratsku Hrvatsku, u bratskoj zajednici sa slobodnom Srbijom, slobodnom Slovenijom, slobodnom Crnom Gorom, slobodnom Makedonijom i slobodnom Bosnom i Hercegovinom”.

⁴⁸ D. Borovčanin, *KPJ i razvoj narodne vlasti u BiH (1941-1945)*, Sarajevo 1982, 296.

⁴⁹ Upor. E. Redžić, *Komunistička partija Jugoslavije i pitanje Bosne i Hercegovine*, Prilozi, br. 5, Sarajevo 1969, 25; N. Babić, *Od ideje o autonomiji do Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, u: *Nacionalni odnosi danas. Prilog sagledavanju nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972, 159-180; Isti, *Bosna i Hercegovina i AVNOJ*, Opredjeljenja, br. 5-6, Sarajevo 1973, 91-92.

⁵⁰ M. Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990, 358.

⁵¹ R. Čolaković, *Zapisi iz oslobođilačkog rata*, knj. II, Beograd 1956, 533.

⁵² I. Jelić, *Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941-1945)*, Zagreb 1979, 139. PK KPJ za BiH, nakon „*promjena u sastavu*“ koje su izvršene „*po odluci CK KPJ*“ od jula 1943. sačinjavali su: Rodoljub Čolaković Ročko, politički sekretar, Avdo Humo Kulturni, organizacioni sekretar, i članovi biroa PK: Đuro Pucar Stari, Uglješa Danilović, Pašaga Mandžić, Mile Perković (sekretar PK SKOJ-a). U Plenumu PK KPJ za BiH su bili: Todor Vučasinović Tošo, Hasan Brkić Aco i Vaso Miskin Crni. Đuro Pucar Stari je bio sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, Hasan Brkić za istočnu Bosnu a Vaso Miskin za Hercegovinu. U ovom

BiH federalnoj jedinici Srbiji ili Hrvatskoj, što bi izazvalo podozrenje hrvatskog, odnosno srpskog stanovništva i dalo snažnog povoda za nesigurnost, pa i otpor Bošnjaka, nije mogla doći u obzir kao konačno rješenje. BiH u okviru Hrvatske ili Srbije, predstavljalo bi zapravo, između ostalog, potvrđivanje težnji marionetske NDH Ante Pavelića, odnosno četničkog pokreta Draže Mihailovića. Koncepcija da BiH kao autonomna jedinica bude direktno povezana sa saveznim ustanovama jugoslavenske federacije, sa nešto manjim pravima od federalnih jedinica, također nije bila prihvaćena, iako je to bio konstruktivni pomak u traženju definitivnog rješenja za BiH.⁵³ Argumenti PK KPJ za BiH da Bosna i Hercegovina bude konstituirana kao zasebna jedinica ravnopravna sa ostalim federalnim jedinicama, nisu prihvaćeni od svih članova CK KPJ koji su učestvovali u diskusiji, već je ostavljeni da se to pitanje konačno rješi sa Titom.⁵⁴ O krupnom pitanju državnog položaja BiH odlučivalo se u veoma uskom krugu, koji nije obuhvatao ni deset ljudi. Dužnosti u vrhu pokreta su raspoređivane iz potreba, ali i prema ličnim afinitetima i dotadašnjem radu.⁵⁵ Tome se potom formalno davala naknadna, nužna forma demokratičnosti i institucionalnog odlučivanja. Za brojna suštinska pitanja vezana za stvaranje nove jugoslavenske zajednice nema izvornih dokumenata, čime je ostavljen slobodan prostor za različita nagađanja, špekulacije i improvizacije.

Uoči zasjedanja ZAVNOBiH-a vođeni su iscrpni i dugi razgovori između predstavnika PK KPJ za BiH, Rodoljuba Čolakovića i Avda Hume, sa Milovanom Đilasom, Sretenom Žujovićem i Mošom Pijade, predstavnicima CK KPJ, oko budućeg statusa BiH.⁵⁶ Rodoljub Čolaković piše da je stav Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH bio da Bosna i Hercegovina treba biti jedna od federalnih jedinica: “*Obaviješten o raspravi i o argumentima PK BiH, Edvard Kardelj se složio s njima, izvijestio Tita, i on se saglasio sa stavom PK BiH da Bosna i Hercegovina bude šesta federalna jedinica Demokratske Federativne Jugoslavije*”.⁵⁷

sastavu PK KPJ je ostao i djelovao sve do kraja rata, odnosno do 1946. godine. Jedina izmjena nastupila je krajem novembra 1943. od kada je funkciju političkog sekretara PK KPJ za BiH vršio Đuro Pucar Stari. Opšir. R. Brčić, *Organizacioni razvoj KPJ za BiH 1941-1945*, 100-101.

⁵³ N. Babić, *Bosna i Hercegovina i AVNOJ*, Opredjeljenja, br. 5-6, Sarajevo 1973, 82-93; D. Borovčanin, *Uloga Josipa Broza Tita u izgradnji bosanskohercegovačke državnosti*, Prilozi, god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980, 23.

⁵⁴ Upor. N. Babić, *Narodnooslobodilačka borba i rješenje položaja Bosne i Hercegovine u zajednici naroda Jugoslavije*, 440-446; D. Borovčanin, *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, 172.

⁵⁵ E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo 1998, 433; M. Đilas, *Revolucionarni rat*, 351.

⁵⁶ S. Nešović-B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, 435, nap. 13.

⁵⁷ R. Čolaković, *Članci, govor, polemike*, Sarajevo 1978, 176-185. U *Istoriji Saveza komunista Jugoslavije* (Beograd 1985, 262) napisano je kako je u CK KPJ i PK KPJ za BiH “u duhu

Slično je pisao i Avdo Humo: “Sa shvaćenom koncepcijom Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u federalnoj Jugoslaviji krenuo je prvi dana novembra 943. dio Pokrajinskog komiteta (R. Čolaković, A. Humo) sa više uglednih građanskih političara iz istočne Bosne za Jajce, gdje su se nalazili Vrhovni štab i CK KPJ. Kad smo stigli u Jajce, dobili smo nacrt jedne odluke kojom je trebalo Bosnu i Hercegovinu konstituisati kao autonomnu pokrajinu neposredno vezanu za jugoslovensku federaciju. Taj nacrt odluke direktno se sudario sa našom novom koncepcijom i zbog toga je započela diskusija sa pojedinim članovima CK (M. Pijade, Žujovićem, Đilasom i E. Kardeljom)”.⁵⁸ D. Borovčanin iznosi podatak da je vođen zaseban razgovor sa Edvardom Kardeljom koji je prihvatio argumente PK KPJ za BiH. On dalje navodi da su članovi PK KPJ za BiH upoznali konačno i Tita sa argumentima koji govore u prilog priznavanja BiH kao federalne jedinice, što je Tito “odmah prihvatio”.⁵⁹ Vođenje odvojenih razgovora sa pojedinim ličnostima iz vrha NOP-a pokazuje da se do konačnog rješenja oko budućeg statusa BiH nije jednostavno došlo. Nije se vodilo računa samo o BiH i narodima koji u njoj žive, već i interesima njenih susjednih, nacionalno već određenih federalnih jedinica. Prelomne, dalekosežne odluke nisu donosili forumi već pojedinci. Enver Redžić ističe da su Kardelj i Tito prihvatali argumentaciju Pokrajinskog komiteta.⁶⁰ Titova uloga vrhovnog arbitra je nesumnjivo bila odlučujuća u tim

dosledne primene principa samoopredeljenja zauzeti stav o konstituisanju Bosne i Hercegovine kao ravnopravne federalivne zajednice u novoj Jugoslaviji”.

⁵⁸

On dalje navodi: “Članovi CK KPJ, osim druga Kardelja, koji se s nama složio i predložio da razgovaramo još sa drugom Titom, zastupali su mišljenje da BiH ne mogu biti republika jer ne postoji bosansko-hercegovačka nacija, i da je republika nacionalna kategorija. Osim toga, oni su sumnjali u definiciji o Muslimanima kao naciji, ne vjerujući čak da bi se, u socijalizmu Muslimani mogli razviti kao nacija... Zbog toga što se nismo složili sa drugovima iz CK KPJ, otišli smo kod Tita i iznijeli mu argumente obadvije strane. On je zajedno sa Kardeljom prihvatio našu koncepciju, a mi smo se poslije toga bacili na posao. Ubrzo je sazvano Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a”. Upor. AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), diskusija A. Hume, 758-759; D. Bilandžić, *Historija SFRJ*, Zagreb 1978, 66-67; E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, 433, nap. 186; *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998, 375-376; E. Redžić, iznoseći stavove Ugleša Danilovića, da se između bosanskog partijskog rukovodstva i komisije koja je pripremala odluke AVNOJ-a oko rješenja statusa BiH nisu vodile “borbe”, već da je to bio “dijalog”, ipak zaključuje da je neophodno da se u vezi sa ovom složenom, ali veoma važnom tematikom nastave dalja studioznija istraživanja.

⁵⁹

Upor. D. Borovčanin, *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, 172; Isti, *Uloga Josipa Broza Tita u izgradnji bosanskohercegovačke državnosti*, 23; P. Morača, *Osnivačka skupština ZAVNOBiH-a – položaj Bosne i Hercegovine u novoj Jugoslaviji*, u: *Istorija SK BiH*, knj. 1, Sarajevo 1990, 328-330. Adil Zulfikarpašić, pak, ističe da su Avdo Humo i Hasan Brkić iznijeli Titu gledište kako bi bilo najbolje da BiH postane republika, i da se Tito s time složio. Opšir. *Okovana Bosna*, Cirih 1995, 25.

⁶⁰

E. Redžić, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslavenske istoriografije*, 103. Također vidi njegov rad: *Od ZAVNOBiH-a do i poslije Dejtona*, u: *ZAVNOBiH – Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2000.

raspravama i njihovom okončanju. On nije bio ideolog i teoretičar, već praktičar i operativac, koji nije previše slušao savjete svojih saradnika. „*Kult Tita*” započeo je iz potreba uzbunjenih masa i “boljševizirane” partije (“*za vodom*”). Potrebe i nužde, emotivne i praktične, postepeno su ugrađivane u vojnu i druge hijerarhije. „*Kult Tita*” je faktički ozvaničen, institucionaliziran na Drugom zasjedanju AVNOJ-a.⁶¹

Avdo Humo i Rodoljub Čolaković su, po izvršenim razgovorima u Jajcu, otišli u selo Ribnik, kod Ključa, gdje se nalazio Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, i upoznali njegove članove sa rezultatima tih razgovora. Nakon diskusije zaključeno je da se skupština ZAVNOBiH-a održi 25. novembra 1943. u Mrkonjić-Gradu. Dr. Enver Redžić će napisati kako u hiljadugodišnjoj povijesti BiH nije bilo događaja uporedivog sa osnivanjem ZAVNOBiH-a.⁶² Osnivačkoj skupštini ZAVNOBiH-a 25.-26. novembra 1943. u Mrkonjić-Gradu, na kojoj je bilo 247 delegata iz cijele BiH, ispred Vrhovnog štaba prisustvovao je Arso Jovanović, ispred AVNOJ-a Ivan Ribar i Vlado Zečević, kao i predstavnici Hrvatske i Slovenije.⁶³ Diskusije koje su vođene na ovom skupu morale su, zbog kratkoće vremena da se skrate. Uglješa Danilović navodi da je to bila velika šteta: “*Pogriješilo se što se skupština nije produžila i drugu noć*”.⁶⁴ Na ovoj skupštini je izabran 173 vijećnika ZAVNOBiH-a, 31 član Prezidijuma i 58 članova AVNOJ-a iz Bosne i Hercegovine. U duhu načelnih stavova Prvog zasjedanja AVNOJ-a, najviše političko predstavništvo bosanskohercegovačkih naroda izjasnilo se za federalno uređenje Jugoslavije u kojoj će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna federalna jedinica, a unutar BiH biti ravnopravni Muslimani, Srbi i Hrvati. Tom prilikom je konstatirano da narodi BiH hoće da Bosna i Hercegovina bude slobodna i zbratimljena “*u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost Srba, Muslimana i Hrvata*”, te da će narodi BiH ravnopravno sa ostalim narodima učestvovati u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije.⁶⁵ Federacija

⁶¹ Upor. B. Gligorijević, *Kominterna. Jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, 330; S. Ćuruvija, *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990, 104-105; M. Šuvar, *Vladimir Velebit, svjedok historije*, Zagreb 201, 451; M. Đilas, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991, 15.

⁶² E. Redžić, *Ogledi iz antiistorije*, Sarajevo 2001, 196.

⁶³ ZAVNOBiH. *Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968, 31. Opšir. N. Babić-D. Otašević, *ZAVNOBiH i izgradnja bosanskohercegovačke državnosti*, Sarajevo 1970.

⁶⁴ U. Danilović, *Sjećanja*, III, Beograd 1987, 414.

⁶⁵ *Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a*, Sarajevo 1953, 62; F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1968, 534-536; A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1969, 61; V. Đuretić, *Organi narodne vlasti u Bosni i Hercegovini između Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a*, Prilozi, br. 6, Sarajevo 1970, 161-162. Osman Karabegović je pisao da je koncepcija o autonomiji bila prevaziđena, da se tražio ravnopravan status: “*Svi smo bili solidarni, tako je i bilo*” – prema: O. Karabegović, *Bosanska krajina nepresušni izvor revolucionarnih snaga*, Beograd 1988, 294.

je trebala biti zasnovana na konceptu ravnoteže. Težilo se rješavanju nacionalnog pitanja iznalaženjem spoja nacionalne emancipacije i jugoslavenstva.⁶⁶

Rodoljub Čolaković navodi kako je uoči samog Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu bio održan sastanak “*viđenijih predstavnika svih delegacija*” na kome su pretrešeni prijedlozi odluka koje su trebale biti podnijete na zasjedanju. Uvođenjem termina “*viđeniji predstavnici*” on ukazuje na praksu postojanja različitih, neformalnih grupa i nivoa razmatranja i odlučivanja. Sastanku su, u prostorijama osnovne škole, ispred CK KPJ, prisustvovali Moša Pijade, koji je bio izvjestilac, i Edvard Kardelj. Na prijedlog Sulejmana Filipovića jedino je bio nadopunjjen prijedlog odluke o izgradnji Jugoslavije na federalnom principu u članu 2., prihvatanjem amandmana predsjedavajućeg Ivana Ribara, tako da se na kraju ovog člana, gdje se govorilo o osiguravanju ravnopravnosti Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, dodalo: “*odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine*”.⁶⁷ Istup Sulejmana Filipovića, koji je potominicirao Ribarev kompromisni prijedlog, ukazuje na činjenicu da sva “*sporna pitanja*” nisu ipak bila riješena ni u prethodno obavljenom razgovoru bosanskohercegovačkih predstavnika sa Titom. Rodoljub Čolaković je docnije naglašavao da su predložene odluke bile “*tako jasne i proste, svima razumljive i prirodne da je svaka diskusija bila izlišna. Našao se samo koliko praznoglavi toliko i pretenciozni Božidar Magovac da zanovijeta o konfederaciji. Niko ga nije slušao osim onih koji su morali, čije je strpljenje bilo doista neiscrpljeno*”.⁶⁸ Problem je bio ipak ozbiljniji, nego što je

⁶⁶ Upor. B. Petranović, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993, 88; M. Lazić, *Nacionalno pitanje ili nacionalizam ravnogorskog pokreta i komunisti*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1997, 171-172; D. Bogetić, *Nacionalno pitanje i Jugoslavija 1945-1989*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1999, 42; D. Plenča, *Konparacija ili nostalgija*, u: *Avnojski principi i odnosi u sadašnjoj Jugoslaviji*, Beograd 2000, 6-7.

⁶⁷ I. Ribar, *Jedna od najznačajnijih pobeda u revolucionarnoj borbi naših naroda*, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, II, Beograd 1963, 131-132. I. Ribar će 1962. istaći kako je na tom sastanku “*Sulejman Filipović kao predstavnik Muslimana iz Bosne*” zapitao ne bi li se pri redigiranju odluka koje će biti predložene na ovom zasjedanju mogli uvrstiti, pored ostalih naroda koji žive u Jugoslaviji, i “*Jugoslaveni-muslimani, naročito u BiH kao ravnopravni*”. Potom je na Ribarev prijedlog usvojen navedeni dodatak o narodima Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Opšir. A. Isaković, *O “nacionaliziranju Muslimana*, Zagreb 1990, 283. Ribar će u jednom drugom tekstu, pak, istaći kako je Sulejman Filipović tražio da bude spomenuta BiH kao ravnopravna jedinica: “*Na to sam predložio da... pomenemo Bosnu i Hercegovinu i narode Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine... razume se, teško nam je bilo, jer je trebalo istaknuti i muslimane, koji su Jugosloveni, ali nisu nacionalno opredeljeni*” – cit. prema: I. Ribar, *Poslednje viđenje s Lolum*, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, IV, Jajce 1971, 18.

⁶⁸ R. Čolaković, *Kroz otvoreni prozor prodirala je svetlost prvog dana Demokratske Federativne Republike Jugoslavije*, u: *Tako je rođena nova Jugoslavija*, II, 118. Božidar Magovac, je bio urednik “*Slobodnog doma*”, organa HSS. Slobodan Nešović navodi da su Magovac i njegove pristalice iz HSS-a pristupili NOP-u, tražeći konfederaciju, tvrdeći da oni ne mogu izaći pred svoj narod s idejom da Hrvatska ne bude ono što je već bila, samostalna ili teritorijalno bar kao

Čolaković htio da prikaže. Tito je, pak, sa Magovcem odvojeno razgovarao. Na njegov prijedlog Magovac je izabran za potpredsjednika NKOJ-a.⁶⁹

Pitanje položaja BiH u federativnoj Jugoslaviji nije bilo raščišćeno sve do uoči zasjedanja AVNOJ-a. Dilema nije dovodila u pitanje posebnost i autonomiju BiH, nego je u svijesti pojedinaca egzistiralo pitanje kako svemu tome dati rang, nivo i potrebnu formu.⁷⁰ Plan koji je u Jajcu predložio Milovan Đilas bio je zasnovan na sovjetskom modelu: pet “nacionalnih republika” za pet jugoslavenskih naroda (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci).⁷¹ To je bilo na liniji dotadašnjih partijskih koncepcija.⁷² Sve do sastavljanja nacrta odluke o federativnom uređenju Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović nisu imali potpuno jasan stav o budućem položaju BiH u federativnoj Jugoslaviji. Oni su smatrali da BiH treba biti autonomna pokrajina, a ne federalna jedinica: “Na sastancima nekih delegacija (ne sjećam se kojih) izraženo je isto stanovište kao i kod Pijade, Dilasa i Žujovića u vezi sa položajem BiH u federaciji, što znači da to nije bilo samo stanovište ove trojice”. Stav koji su zastupali Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović došao je ipak do izražaja u tekstu Odluke o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu po tome što su uzeta dva kriterija na osnovu kojih su formirane federalne jedinice. Prvi je bio nacionalni kriterij: nabrojano je pet naroda, a zatim regionalni pa je nabrojano šest zemalja, među njima i BiH. BiH je u federaciju ušla na osnovu regionalnog karaktera.⁷³ Odluka da BiH bude federalna jedinica, ravnopravna sa ostalim republikama, ali da je “odlučno reagovanje druga Čolakovića i drugih” onemogućilo ovaj manevar, te da je zauzimanje kursa za stvaranje posebne federalne jedinice Bosne i Hercegovine bio “najjači udarac velikohrvatskom istupanju Božidara Magovca” – prema: AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), diskusija S. Nešovića, 713.

⁶⁹ Z. Radelić, *Božidar Magovac i partizanski pokret 1943-1944*, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, Zagreb 1998, 243.

⁷⁰ K. Suljević, *Nacionalnost Muslimana*, Rijeka 1981, 207.

⁷¹ Upor. A. Humo, *Istorijski i aktuelni aspekti nacionalnog položaja Muslimana*, Pregled, br. 4, Sarajevo 1970, 430-432; B. Ibrahimpašić, *Nacionalno pitanje i federalizam*, Pregled, br. 5, Sarajevo 1971, 468; N. Malcolm, *Povijest Bosne*, 244.

⁷² M. Đilas, *Revolucionarni rat*, 358. Adil Zulfikarpašić navodi da mu je o tome Milovan Đilas dao slijedeće objašnjenje: “Centralne komitete imale su Hrvatska i Slovenija, dok je Pokrajinski komitet za Srbiju bio nešto kao komitet prve klase, a Pokrajinski komitet za Bosnu i Hercegovinu bio je kadrovski. Na primjer, Iso Jovanović dolazi iz Vojvodine za sekretara Pokrajinskog komiteta. Odredi ga Ranković, kojemu je bio šogor, i on treba da ode u Bosnu i Hercegovinu. Jer Bosna i Hercegovina je bila kao dio partijske organizacije Srbije i Jugoslavije” – cit. prema: *Okovana Bosna*, 25.

⁷³ AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), diskusija H. Ćemerlića, 707-708. Avdo Humo će, pak, 1968. pisati kako nije bilo ni najmanjih, “ni u jednom trenutku bilo na koji način izraženih težnji za neko drugo rješenje bilo u vidu pripajanja, cijepanja ili čega sličnog”. Opšir. A. Humo, *Istorijski i aktuelni aspekti nacionalnog položaja Muslimana*, Pregled, br. 4, Sarajevo 1970, 447-455; Isti, *Federalna Bosna i Hercegovina*, Godišnjak BZK Preporod, god. I, Sarajevo 2001, 190-191.

kama, bila je “*u duhu stavova KPJ o samostalnosti bosansko-hercegovačkih naroda na osnovu prava samoopredjeljenja*”⁷⁴ Do stvaranja ove federalne jedinice ne bi došlo da nije bilo Bošnjaka u njoj.⁷⁵ Po mišljenju dr. Envera Redžića jedan od presudnih argumenata za federalni status BiH u jugoslavenskoj federaciji temeljio se na masovnom učešću i ogromnim materijalnim i ljudskim žrtvama naroda BiH u toku rata.⁷⁶ Dr. Mustafa Imamović smatra, pak, da je presudni faktor koji je usmjerio rukovodstvo NOP-a da BiH, “*kao historijsku zajednicu triju naroda koji u njoj stoljećima žive*”, uključi u novu državnu zajednicu kao ravnopravnu jedinicu bila činjenica da je BiH imala svoju državno-pravnu, tj. političku tradiciju, te da je u tom smislu ideja i praksa autonomije BiH imala također dugu tradiciju.⁷⁷ Komunističke nakane nisu bile toliko sveobuhvatne koliko praktične prirode.⁷⁸

Misao o BiH kao “*ravnopravnoj jedinici u slobodnoj i federalivnoj Jugoslaviji*” provukao je kroz uši vijećnika u pozdravnoj riječi jedino Đuro Pucar Stari.⁷⁹ BiH je svojom etničkom raznorodnošću odstupala od tipa nacionalne federalne jedinice, ali je prelazna ideja o autonomiji prerasla u ideju i o njoj kao federalnoj jedinici.⁸⁰ Svako drugo rješenje imalo bi krupne posljedice za sve narode u BiH.⁸¹

⁷⁴ A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1969, 61; Isti, *AVNOJ i nacionalna afirmacija Muslimana*, u: *AVNOJ i savremenost*, Sarajevo 1984, 157-158.

⁷⁵ Christopher Binns smatra kako je vjerovatno kod “*stvaranja Bosne i Hercegovine postojala namera da se umire muslimanske nacionalističke aspiracije*”. Opšir. C. Binns, *Federalizam, nacionalizam i socijalizam u Jugoslaviji*, u Zbornik: *Federalizam i nacionalizam*, Sarajevo 1990, 55, nap. 10. Milovan Đilas govori na Osnivačkom kongresu KP Srbije 1945. godine: “*Svi drugovi treba da se sete naše politike prema Muslimanima. Jesu li Srbi u Bosni bili raspoloženi da sve Muslimane pobiju? Dabome jesu. Ali, mi smo uporno, tri-četiri godine, gurali na bratstvo između Srba i Muslimana. Dabome sa teškoćama. Reakcija je bila jaka. Sandžak je najbolji primer za to. Ali, mi smo bili uporni. Mi smo tamo imali sve Muslimane protiv nas. Mi nismo vodili tamo politiku istrebljivanja i kažnjavanja Muslimana kao muslimana, nego smo ih tretirali kao braću*” – cit. prema: *Osnivački kongres KP Srbije (8-12. maj 1945.)*, priredili M. Borković-V. Glišić, Beograd 1972, 79.

⁷⁶ E. Redžić, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945. u analizama jugoslavenske istoriografije*, Sarajevo 1989, 105. Slične stavove iznosi i D. Borovčanin. Opšir. D. Borovčanin, *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, 186.

⁷⁷ M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2001, 341.

⁷⁸ I. Banac, *Cijena Bosne*, Sarajevo 1996, 140.

⁷⁹ AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943), 712. R. Čolaković će docnije zapisati u svom dnevniku kako stvaranje BiH kao republike “*nije značilo stvaranje nove nacije bosanskohercegovačke*”, kao i da zajedništva u BiH nije bilo sve do pojave radničkog pokreta – prema: Z. Antonić, *Rodoljub Čolaković u svetlu svog dnevnika*, 399.

⁸⁰ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, 533.

⁸¹ XVII sjednica CK SK BiH, Sarajevo 1968, diskusija Džemala Bijedića, 84; upor. D. Borovčanin, *Rad komunista Bosne i Hercegovine na afirmaciji dokumenata Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, Hercegovina, br. 5, Mostar 1986, 187-193.

Bila je to politička platforma koja ih je okupljala i ujedinjavala. AVNOJ je bio pod neposrednom, potpunom kontrolom komunista. KPJ je bila čvrsto opredijeljena za federalnu državnu zajednicu, ali joj je bilo veoma važno da još jednom potvrди zacrtanu poratnu nacionalnu ravnopravnost.⁸² Federativno uređenje je bilo prirodno rješenje odnosa između naroda od kojih je ova država bila stvorena. Time je bila stvorena neophodna osnova za uspešnu borbu protiv fašizma, za oslobođenje cijele zemlje i zaustavljanje međunarodnih sukoba.

Uz Josipa Broza Tita Edvard Kardelj je bio najznačajniji strateg jugoslavenskog komunističkog pokreta. Milovan Đilas – “*Titov veliki tvorac nevolja*” (Majkl Rouz) je napisao u “*Uspomenama jednog revolucionara*” da je od 1937. Kardelj smatran ličnošću broj dva u jugoslavenskom komunističkom pokretu, prvim do Tita.⁸³ Najveći dio posla u formuliranju zaključaka AVNOJ-a obavio je upravo Kardelj, kome je pomagao Moša Pijade.⁸⁴ Projekti odluka zasjedanja bili su napisani tek “*tri ili četiri dana pred samo zasedanje*”. Temeljito se raspravljalo se o svakom detalju, o svakoj rečenici.⁸⁵

Drugo zasjedanje AVNOJ-a je imalo oblik parlamentarne sjednice na kojoj su se pitanja od najveće državne važnosti razmatrale javno pred prisutnom publikom. Ono je potvrdilo proces federalnog institucionaliziranja Jugoslavije koji je trajao od prvih dana rata. To je bio odgovor onima, kako je Tito istakao, “*koji su se nadali da će se odmah poslije rata vratiti na staro*”.⁸⁶ Po njegovom mišljenju u Jajcu zapravo nije bilo nekih novih, posebnih elemenata. Sve ideje su bile došle do izražaja još na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću.⁸⁷ Iстicanjem ravnopravnosti naroda i prava na samopredjeljenje komunisti su se radikalno razlikovali od politike svojih protivnika koja je pozivala na istrebljenje čitavnih naroda, ili na

⁸² Upor. A. Đilas, *Osporavana zemlja*, Beograd 1990, 226; B. Petranović, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, 88.

⁸³ E. Redžić, *Jugoslavenska misao i socijalizam*, Sarajevo 1982, 284; V. Dedijer, *Revolucionarni rat Milovana Đilasa*, Beograd 1991, 153.

⁸⁴ J. Vidmar, *Moji savremenici*, Sarajevo-Zagreb 1981, 548. O Kardelu opšir. J. Prunk, *Idejno-politički nazor Edvarda Kardelja*, Prispevki za novešo zgodovino, Ferenčev zbornik, letnik XXXVII, št. 2, Ljubljana 1997, 111-115; J. Vipotnik – I. Matović, *Edvard Kardelj*, Gornji Milanovac 1981, 54; M. Đilas, *Pad nove klase. Povest o samorazaranju komunizma*, 43.

⁸⁵ Đ. Pucar-Stari, *Sjećanja*, II, Sarajevo 1981, 139; upor. *Prvo i Drugo zasedanje AVNOJ-a*, Beograd 1983, 211-212, 252, 275; M. Matić, *Odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a o federalativnom uređenju Jugoslavije*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1992, 227-229; 147; V. Kazimirović, *Srbija i Jugoslavija 1914-1945*, knj. IV, Kragujevac 1995, 1321.

⁸⁶ Upor. V. Velebit, *Sećanja*, Zagreb 1983, 144; K. Bastajić, *Prilog historiji federalizma u jugoslavenskim zemljama*, u: *Značenje Drugog zasedanja AVNOJ-a za socijalističku revoluciju*, Zagreb 1963, 75-76; D. Čosić, *Srpsko pitanje*, Beograd 1992, 212-213; Lj. Dimić, *Srbi i Jugoslavija*, Beograd 1998, 166; M. Minić, *Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji 1941-1945*, Novi Sad 1993, 190.

⁸⁷ J. Broz Tito, *Intervju*, Beograd 1980, 279.

kolektivnim odmazdama. Problem nacionalnog ugnjetavanja koji je riješavan odlukama AVNOJ-a nije bio komunistički izum. Komunisti su, stvarajući federalivnu zajednicu, prihvatali rješenja iz evropske liberalne tradicije – sačuvali su zajedničku državu, a kroz federalizam i zasebnost etničkih zajednica.⁸⁸ Odluke AVNOJ-a isključivale su princip vodeće nacije. Test uspješnosti nove politike ponajprije se ogledao u prihvatljivosti rješenja srpsko-hrvatsko-muslimanskog nacionalnog pitanja od kojeg je ovisila obnova jugoslavenske državne zajednice.⁸⁹

Odluka AVNOJ-a o priključenju Slovensačkog primorja, Beneške Slovenije, Istre i nekih otuđenih jadranskih ostrva Jugoslaviji, mada nije naišla na negativnu reakciju, bila je u suprotnosti s Atlantskom poveljom i javno iznijetim ratnim ciljevima glavnih članova savezničke antihitlerovske koalicije. Prema njihovim gledištima, pitanje promjene ili ispravke granica nije trebalo rješavati oružnom silom prije završetka rata, već je to trebalo ostaviti za mirovnu konferenciju. AVNOJ, svjestan svoje trenutne snage i mogućnosti, nije želio da postavlja zahtjeve koje bi saveznici odbili.⁹⁰ Kraljevska izbjeglička vlada je već 5. decembra 1943. oštro napalo odluke AVNOJ-a.⁹¹ Do kraja 1943. Britanci su shvatili da moraju raskinuti sa četničkim pokretom Draže Mihailovića i pružiti Titu potrebnu materijalnu pomoć.⁹² Temeljnim odlukama AVNOJ-a Tito je preuzeo na sebe veliki politički rizik, pošto je samo na osnovu pragmatične analize predstojećih zbivanja, još nedovršenu oslobođilačku borbu pretočio u niz dalekosežnih političkih odluka i praktičnih rješenja. Stvarna vlast NOP-a protezala se tada u Jugoslaviji na manje od polovice teritorije na kojoj je živjela tek trećina jugoslavenskog stanovništva.⁹³ Sila i političko jedinstvo bili su mnogo jači od stečenih i formalnih prava.⁹⁴

Specifičnost “avnojevske federalivne formule”, nastanka jugoslavenske federacije iskazana je i u činjenici da je 1943. prethodno stvorena savezna država, a

⁸⁸ Opšir. A. Đilas, *Razgovori za Jugoslaviju*, Novi Sad 1993; M. Borković, *NOP u Srbiji u 1943. godini i aktivnost KPJ u tom periodu*, u: *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, knj. 2, Beograd 1977, 231.

⁸⁹ M. Marković, *Ponavljanje istorije ili nasilje nad njom*, Tokovi istorije, br. 1-2, Beograd 1993, 193.

⁹⁰ Upor. V. Kljaković, *Titova politika prema saveznicima oko pitanja Istre i Slovensačkog primorja*, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, Zagreb 1972, 47-52; S. Nešović, *Svet o nama 1941-1945*, knj. 2, Beograd 1983, 394-396; V. Velebit, *Sećanja*, 142; V. Duretić, *Vlada na bespuću*, Beograd 1982, 271.

⁹¹ D. Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb 1983, 135.

⁹² Upor. V. Kljaković, *Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a u prepisci Tito-Churchill*, Glasnik arhiva i Duštva arhivskih radnika Bosna i Hercegovine, knj. XVI-XVII, Sarajevo 1976-1977, 66-67; E. Barker, *Churchill i Eden u ratu*, Zagreb 1980, 268.

⁹³ V. Velebit, *Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, 95-96; S. Nešović – B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, Beograd 1983, 459; B. Petranović – M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, knj. 1, Beograd 1987, 808; S. Nešović, *Stvaranje nove Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981, 253-255.

tek onda u toku 1944. članice federacije, kada su zemaljska antifašistička vijeća na svojim drugim zasjedanjima konstituirana u najviša zakonodavna i izvršna predstavnička tijela svojih federalnih jedinica.⁹⁴ Bio je to po ocjeni neposrednih britanskih promatrača jednostran revolucionarni akt sa dalekosežnim posljedicama, koji je označio vrhunac partizanske borbe.⁹⁵ Podaci o broju prisutnih delegata na ovom zasjedanju nisu potpuno utvrđeni.⁹⁶ Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, donijete u Jajcu krajem novembra 1943. godine, bile su historijskog značaja, bez obzira što ih je formalno donio forum koji nije imao potrebni legitimitet. Formalnu perfekciju u historiji nisu imale mnoge slične odluke, ali im se legitimnost nije sporila. Legitimitet se stiče i gubi opredjeljivanjem društvene većine koji se historijski događa na različit način.⁹⁷

Druge zasjedanje AVNOJ-a riješilo je pitanje najviših državnih organa pretvaranjem AVNOJ-a u vrhovno predstavničko tijelo zakonodavne i izvršne vlasti u Jugoslaviji, te formiranjem Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), kao najvišeg izvršnog i naredbodavnog organa narodne vlasti, s obilježjem privremene narodne vlade. Odlukom o federativnom uređenju nove državne zajednice negiran je osnovni stub prethodne Jugoslavije: državni i nacionalni unitarizam. Jugoslavenska federacija je izgrađivana na nacionalnom principu, izuzimajući Bosnu i Hercegovinu.⁹⁸ Među 63 izabrana člana Predsjedništva AVNOJ-a bilo je 28 istaknutih rukovodilaca KPJ i isto toliko bivših prvaka raznih građanskih stranaka, kulturnih i javnih radnika, sveštenika, oficira. Sazivanje AVNOJ-a i donošenje ustavnih odluka E. Kardelj će svojedobno nazvati politikom “svršenog čina”⁹⁹. Federalne koncepcije su predstavljene kao snažni udarac “velikosrpskoj hegemoniji” i “versajskoj Jugoslaviji”.¹⁰⁰ Branko Miljuš smatra da je ideja o stvaranju jugoslavenske države na federalnoj osnovi, poteckla još od Britanaca 1918.

⁹⁴ J. Pleterski, *Nacije. Jugoslavija. Revolucija*, Beograd 1985, 412-414.

⁹⁵ F. V. Dikin, *Bojovna planina*, Beograd 1973, 293.

⁹⁶ J. Mihaljević, *Osvrt na objavljenu građu i literaturu o Drugom zasjedanju AVNOJ-a*, Jugoslavenski istorijski časopis, br. 4, Beograd 1963, 4-5; D. Petrović, *Jugoslavija u antifašističkom ratu*, Beograd 2001, 73.

⁹⁷ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, 532; A. Fira, *Problemi legaliteta i legitimite u ustavnom razvoju Jugoslavije*, u: *Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999*, Beograd 2002, 88.

⁹⁸ B. Petranović – M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, 74-75; V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 356.

⁹⁹ *Istorijski Savez komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 277; B. Petranović, *Drugo zasedanje AVNOJ-a i konstituisanje nove Jugoslavije*, u: *Tito-partija-revolucija*, Beograd 1979, 323; Isti, *Državnopravno institucionalizovanje revolucije u Jugoslaviji*, u: *60 godina revolucionarne borbe SKJ*, Beograd 1979, 139-140.

¹⁰⁰ V. Đuretić, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, knj. II, Beograd 1985, 55.

godine, ali je bila odbačena na insistiranje Francuza koji su smatrali da bi unitarizam utemeljen na etničkom principu bio korisniji za interesne nove države.¹⁰¹

Tito je u Jajcu učinio upravo onaj pragmatični korak od kojeg ga je Kominterna odvraćala u Bihaću, pozivajući u Jajcu da AVNOJ u Jugoslaviji obrazuje privremenu vladu. Staljin u početku nije htio stvaranje jugoslavenske federalivne države na Balkanu.¹⁰² Odluka o oduzimanju legitimite izbjegličkoj kraljevskoj vlasti, u SSSR-u je ocijenjena kao “*zabijanje noža u leđa SSSR-a*”. Staljin je oslobođilačku borbu u Jugoslaviji smatrao objektom svoje politike, a ne samostalnim subjektom.¹⁰³ Borba jugoslavenskih komunista proizišla je iz ustaljenih pogleda i neosporavanih interesa SSSR-a. Moskva nije potpuno shvatala jugoslavensku revolucionarnu stvarnost – da se pored borbe protiv okupatora Jugoslavije vodi istodobno i unutarnja revolucija. Osnovu tog neshvatanja činilo je zaziranje sovjetske vlade da bi joj zapadni saveznici, prije svega Velika Britanija, mogli zamjeriti da preko svojih komunističkih ispostava iskorističava ratne nevolje okupiranih zemalja radi širenja revolucije i svojih uticaja. Moskva dugo nije shvatala ni osobenosti ratovanja u Jugoslaviji.¹⁰⁴

Predsjedništvo AVNOJ-a je odlukom od 30. novembra 1943. imenovalo NKOJ čiji je predsjednik i povjerenik za narodnu odbranu bio maršal Jugoslavije Josip Broz Tito. Avnojevska Jugoslavija je bila historijska negacija državne tvorevine nastale 1918. godine. Odluke AVNOJ-a, “*partizanskog parlamenta*”, su bile okvirnog i načelnog karaktera, pošto nije bilo skupštine s ustavodavnim ovlašćenjima.¹⁰⁵ On je “*suspendirao*” monarhiju, ali je nije ukinuo. Kralj Petar II je nakon toga u ustavnom smislu i dalje bio monarh, ali privremeno nereguliranog statusa. Bila je osnovana jugoslavenska federacija, ali do kraja nisu bili izvedeni oblici pojedinih federalnih jedinica vezani za njihove granice, trajni položaj poje-

¹⁰¹ B. Miljuš, *Revolucija u Jugoslaviji 1941-1945*, 240.

¹⁰² Upor. Dž. Ridli, *Tito*, Novi Sad 1998, 204. O odnosima KPJ i Kominterne opšir. P. Morača, *Odnosi između Komunističke partije Jugoslavije i Kominterne od 1941. do 1943. godine*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1-2, Beograd 1969, 94-132; R. Đurić, *Tito između Hitlera i Staljina*, “NIN”, br. 2633, Beograd 14. juli 2001.

¹⁰³ Upor. V. Dedijer, *Izgubljena bitka Josifa Visarionovića Staljina*, Beograd 1969, 79; B. Petranović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1941-1945*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1995, 42-44.

¹⁰⁴ M. Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, 12.

¹⁰⁵ Upor. *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*, II, Beograd 1989, 17, nap. 3; B. Lazić (D. Stranjaković), *Titov pokret i režim u Jugoslaviji 1941-1946*, fototipsko izdanje iz 1946, Beograd 1992, 99-100; J. Pleterski, *Perspektiva federalnog ujedinjenja u novu Jugoslaviju kao faktor narodnoosobodilačke borbe*, u: *AVNOJ i NOB u BiH (1942-1943)*, 388; V. Glišić, *Saveznici i Jugoslavija u Drugom svetskom ratu*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd 1995, 21-22.

dinih oblasti, struktura njenih članica saveza, kao unitarnih ili složenih.¹⁰⁶ Državno uređenje je svjesno zadržavano u granicama provizorijuma, da se zakonskim aktima ili javnim proklamacijama ne bi prejudicirala konačna rješenja.¹⁰⁷ Na Teheranskoj konferenciji priznat je jugoslavenski NOP, ali ne i stvaranje vrhovnih organa zakonodavne i izvršne vlasti. Amerikanci su prihvatali i priznali NOP kao respektabilnu vojnu snagu na strani saveznika, pristajući da ga pomažu “*svim sredstvima*”, ali su se i jasno odredili prema njegovoj ideoškoj komponenti, prepustajući narodima Jugoslavije da se, po okončanju rata, odluče za koji model političkog uređenja će se opredijeliti.¹⁰⁸ Nova jugoslavenska državna zajednica dobila je i grb, ali ne i ime.¹⁰⁹ Rukovodstvo NOP-a nije imalo snage da otvorи dijalog o tome kako već faktički konstituiranu federalnu zajednicu mogu da napuste pojedine članice. Mada pravog federalizma nema bez transparentno naznačenih uslova za napuštanje federacije, tada trenutak za pragmatičnije razgovore o tome nije bio sazri.¹¹⁰ Za obazrivo vođstvo NOP-a bilo je tada dovoljno što je NOVJ “*de facto*” bila priznata kao respektabilna, jedina saveznička vojska na teritoriji Jugoslavije, i da je zasjedanje AVNOJ-a, mirno i jasno upoznalo svijet sa čvrstim programom društvenog preobražaja nove jugoslavenske državne zajednice. Legislativna djelatnost Predsjedništva AVNOJ-a razvila se tek nakon oslobođenja Beograda u oktobru 1944. godine. Ono do tada nije moglo da radi u punom sastavu, pošto njegovi članovi nisu bili na okupu.¹¹¹

Republički status BiH je riješen, kako iznosi Milovan Đilas, tek nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, u pauzi marša: “*Bilo je to na jednom zastanku u maršu, posle povlačenja iz Jajca, početkom januara 1944: Ranković je saopštio da bosansko vođstvo predlaže republiku i Tito se složio, a za njim svi ostali, kao s nečim što se samo sobom činilo prihvatljivim*”.¹¹² Identitet BiH je u Drugom svjetskom ratu bio povezan i sa vojno-političkim prelomnim zbijanjima, koji su odlučivali o sudbini jugoslavenskog prostora, a utjecali su i na opći tok svjetskog

¹⁰⁶ S. Nikšić, *Posle Tita*, Beograd 1982, 125-126; B. Petranović, *AVNOJ – revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, Beograd 1976, 216; M. Zečević-B. Lekić, *Državne granice i unutrašnja teritorijalna podela Jugoslavije*, Beograd 1991, 21.

¹⁰⁷ Upor. D. Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, 133-135; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, II, Beograd 1983, 136; Isti, *Istorijski Jugoslavije 1918-1988*, II, Beograd 1988, 284-286.

¹⁰⁸ M. Mišović, *Toplo-hladna diplomacija između Jugoslavije i SAD*, feljton, “*Danas*”, Beograd 19. mart 2002.

¹⁰⁹ *Službeni list DFJ*, 1/1945.

¹¹⁰ B. Pavičević, *Presudne etape u novijoj povjesnici jugoslovenskih naroda*, u: *Srbi o Srbinima*, Sarajevo 2001, 85-88; B. Petranović, *AVNOJ – revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, 215.

¹¹¹ V. Velebit, *Sećanja*, 142; B. Petranović – M. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, knj. 2, 13, nap. 3.

¹¹² M. Đilas, *Pad nove klase. Povest o samorazaranju komunizma*, 43.

rata.¹¹³ Konstituiranje ZAVNOBiH-a, te funkcioniranje oblasnih odbora za Bosansku krajinu i Hercegovinu, kao i formiranje Inicijativnog odbora za istočnu Bosnu, bili su jedan od pragmatičnih dokaza da je sistem nove vlasti na tlu ove federalne jedinice u toj fazi rata bio zahvaćen od dna do vrha vlasti. Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, koje je od 30. juna do 1. jula 1944. održano u Sanskom Mostu, donešene su odluke kojima su položene osnove državnosti BiH.¹¹⁴

AVNOJ i nova, federativna jugoslavenska državna zajednica pojavljivali su se kao negacija i srpskih i hrvatskih poroka.¹¹⁵ Jugoslavija je revitalizirana na ideji složene države, kao garanta očuvanja zasebnosti. Ona je oblikovana u duhu “partizanskog jugoslavenstva”.¹¹⁶ Titova vlast je bila najbolji mogući ishod jugoslavenske ratne drame.¹¹⁷ Planovi o proširenju jugoslavenske zajednice su bili permanentno prisutni. Bugarska i Albanija su, prema zamislima jugoslavenskog rukovodstva, trebale biti sedma i osma republika unutar jugoslavenske, odnosno balkanske federacije. Za “komuniste-romantičare” granice nisu bile važne.¹¹⁸ Partijske parole su kazivale kako su “republike granice formalne jer je Jugoslavija federalna, jedinstvena i zajednička država”. Pokušaji stvaranja balkanske federacije ili konfederacije, pod jugoslavenskim patronatom, koji nisu realizirani zbog sukoba interesa velikih sila, kao i suprostavljenih interesa balkanskih država, predstavljali su nagovještaj novih mogućnosti okupljanja balkanskih naroda u obliku šire zajednice. Generalni dogovor oko strukture i organizacije balkanske federacije ipak nije bio ostvaren. Svaka vlada je davala prijedloge, kojim bi, prije svega, zaštitila sopstvene interese.¹¹⁹

¹¹³ V. Kržišnik-Bukić, *Bosanski identitet*, Sarajevo 1997, 39.

¹¹⁴ Upor. B. Petranović, *AVNOJ – revolucionarna smena vlasti 1942-1945*, 202; V. Đuretić, *Narodna vlast u Bosni i Hercegovini 1941-1945*, Sarajevo-Beograd 1981, 207, nap. 371; M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, 343.

¹¹⁵ V. Đuretić, *Gradiški rat u Bosni i Hercegovini 1992-1994. Bumerang titovske politike*, u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Beograd 1995, 441. R. Čolaković 1963. piše da je federalna BiH bila pravi odgovor srpskim, hrvatskim i muslimanskim reakcionarima i šovinistima: “Bosna i Hercegovina nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, nego je i srpska, i hrvatska, i muslimanska, a povrh toga i jugoslavenska” – cit. prema: R. Čolaković, *Kroz otvoreni prozor prodirala je svetlost prvog dana Demokratske Federativne Republike Jugoslavije*, 118.

¹¹⁶ Upor. Lj. Dimić, *Srbija i Jugoslavija*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd 1997, 29; S. Pavlović, *Jugoslavija 1918-1991*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd 1996, 15-16.

¹¹⁷ M. Rouz, *Silovanje Srbije*, 336.

¹¹⁸ Mika Tripalo navodi da su Đuro Pucar i Blažo Jovanović, nakon rata, granice između BiH i Crne Gore određivali putem telefonskih razgovora. Pucar je također predložio Ivanu Krajačiću da Hrvatska ustupi Bosni i Hercegovini Dubrovnik, dok bi Hrvatska, kao kompenzaciju dobila Cazinsku krajinu – nav. prema: M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1990, 163.

¹¹⁹ B. Jelavić, *Istorija na Balkanot*, II, 373.

Bilo je neosporno dilema, nejasnoća kod onih koji su kreirali ili tumačili dogovoren politiku o izgradnji Jugoslavije na federativnoj osnovi, koja je sadržavala u sebi delikatna pitanja međunacionalnih odnosa. AVNOJ je na zasjedanju u Jajcu ustvrdio kao činjenicu da se jugoslavenska federacija s njegovim odlukama nije dovršila već da se ona “izgrađivala i da se izgrađuje”.¹²⁰ Ivan Milutinović je na Trećem zasjedanju ZAVNO Crne Gore i Boke u Kolašinu jula 1944. godine istakao: “*Današnjim odlukama vi, drugovi, stvarate slobodnu Crnu Goru u sastavu federalne Jugoslavije. Da li nas ta odluka obavezuje da se za nju zauvijek držimo? Ne, ona je samo potpuno ostvarenje naših prava koja su nam zagaranvana i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, ostvarenja koje u sebi uključuju kako obezbeđenje nesmetanog razvitka Crne Gore kao posebne federalne jedinice, i potpunu demokratsku garanciju, da se naš narod sjutra, ako to želi, može slobodno i dobrovoljno ujediniti sa Srbijom ili nekom drugom jedinicom*”. Na skupštini ZAVNO Sandžaka u martu 1945. donijeta je odluka o raspuštanju ZAVNO Sandžaka i podjeli teritorije Sandžaka između federalnih jedinica Srbije i Crne Gore. Istaknuto je da se radi o “*privremenoj odluci o podjeli*”. Na ovom skupu je, prema zapisniku, istaknuto kako u Jugoslaviji postoje četiri naroda: Srbi, Hrvati, Slovenci i Makedonci, sa četiri federalne jedinice, a da su stvorene “*iz specijalnih razloga*”, još dvije federalne jedinice: Bosna i Hercegovina i Crna Gora. O tim “specijalnim razlozima” nije bilo posebne diskusije niti komentara.¹²¹ Na očito postojanje nezadovoljstva u pojedinim krugovima u Srbiji zbog konstituiranja federalne Jugoslavije Blagoje Nešković, predsjednik Glavnog NOO odbora Srbije, bio je prisiljen da se osvrne u svom referatu na Velikoj antifašističkoj narodno-oslobodilačkoj skupštini Srbije u novembru 1944. godine: “*Zar zato što ima Srba u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj i šaroliko izmešanih sa Hrvatima i muslimanima, treba sve Hrvate i muslimane posrbiti? Da li je to stvar Srba iz Srbije da nameću Srbima u Bosni Hercegovini i Hrvatskoj razjedinjenje sa Hrvatima i muslimanima, kad je njihova zajednica životno povezana kao što su povezane i njihove kuće na istom zemljisu, kada su oni sami, u toku ove trogodišnje borbe, iskovali bratstvo i jedinstvo?*”.¹²² Aleksandar Ranković je na istom skupu istakao da bi svako drugo rješenje statusa BiH, osim federalnog, bilo nepravilno.¹²³

¹²⁰ F. Čulinović, *Razvitak jugoslovenskog federalizma*, Zagreb 1952, 136.

¹²¹ Okrugli sto: *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, Marksistička misao, br. 1, Beograd 1988, diskusija Z. Lakića, 69-70. Suprostavljujući se nametnutoj političkoj odluci, donijetoj u Beogradu, Sreten Vukosavljević, predsjednik ZAVNO Sandžaka, i Mirko Ćuković, treći potpredsjednik, odbili su da prisustvuju posljednjoj skupštini ZAVNOS-a, kao i da potpišu usvojena dokumenta.

¹²² *Velika antifašistička narodno-oslobodilačka skupština Srbije (9-12. novembar 1944)*, Beograd 1945, 84. Na istom ovom skupu, Rodoljub Čolaković, kao sekretar Predsjedništva AVNOJ-a, govori: “*Mogu da vam reknem, braćo iz Srbije, u ime bosanskih i hercegovačkih Srba ovo: uvek smo mi u Srbiju gledali kao u kolevku naše nacije, u uslovima nacionalnog porobljeništva; uvek je Srbija bila naša nada i vera. To je ona ostala i onda, kada su izrodi Srbije, svojom*

Na sjednici Predsjedništva AVNOJ-a od 24. februara 1945. Mile Peruničić, sekretar ovog predsjedništva, u izlaganju o broju vijećnika AVNOJ-a po pojedinim republikama, istakao je da je BiH definirana u granicama određenim Berlinskim kongresom 1878. godine.¹²⁴ Edvard Kardelj, potpredsjednik Savezne vlade i ministar za Konstituantu, kao počasni gost, učestvovao je 26. aprila 1945. na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a i tom prilikom, u svom pozdravnom govoru, istakao: „*U Bosni i Hercegovini imala je u prvom redu osnovna parola narodno-oslobodilačkog pokreta, parolu o bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije, da izdrži svoju vatrenu probu. I izdržala ju je. I pobijedila. Svi narodi Jugoslavije biće narodu Bosne i Hercegovine za tu pobjedu vječito zahvalni. Tu svoju ulogu mora Bosna i Hercegovina zadržati i u budućnosti*“.¹²⁵ Na ovom zasjedanju ZAVNOBiH je konstituiran u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine. Narodna vlada BiH je formirana 28. aprila 1945. godine. Odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a, zasnovane još na deklaraciji Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, utvrstile su Bosnu i Hercegovinu zemljom i srpskom i muslimanskom i hrvatskom, ali ne i zemljom – bosanskom. U toj “površnosti” krio se njen presudni i dalekosežni nedostatak.¹²⁶

Početkom marta 1945. obrazovana je zajednička jugoslavenska vlada sastavljena od predstavnika AVNOJ-a i kraljevske izbjegličke vlade, što je bilo na liniji sporazuma velike trojice u Jalti. Najistaknutiji predstavnici iz emigracije koji su ušli u tu vladu bili su Milan Grol, vođa srpske Demokratske stranke i Ivan Šubašić, predstavnik Hrvatske seljačke stranke. Brojni srpski konzervativni političari u

sebičnom politikom ponižavali ime Srbije i srpstva. I danas, mi, s one strane Drine, koja nije i neće biti nikada nikakva granica, nego samo međa plemenita, želimo samo ovo: da ona zastava slobode i bratstva, koju su najbolja deca Srbije, iz junačke Prve i Druge srpske divizije, dve i po godine, nosila kroz Bosnu i Hercegovinu i u slavnim oktobarskim danima donela je u naš Beograd, da ta slavna zastava nikada ne bude skinuta s bedema ovog ponosnog grada“ (str. 43).

¹²³ *Velika antifašistička narodno-oslobodilačka skupština Srbije* (9-12. novembar 1944), 107-108. Moša Pijade je 1946. prilikom rasprave o nacrtu Ustava federalne Srbije, između ostalog, istakao: “*Gde je bilo najteže, u Bosni, našli smo rešenje po želji celog stanovništva, da stvorimo Narodnu Republiku Bosnu i Hercegovinu, koja sadrži samo delove srpskog i hrvatskog naroda, ali koji su izmešani, tako da je teško povući granice i podeliti ih... Nije to tako samo da smo se omedili da bismo imali negde svoju teritoriju. Mi smo se omedili pravilno i onako kako danas drugčije ne bi bilo moguće zamisliti*” – prema: *Zasedanje Ustavotvorene skupštine i Ustavotvornog odbora Narodne skupštine NR Srbije*, stenografske beleške, knj. 3, Beograd 1947, 329.

¹²⁴ Arhiv Jugoslavije u Beogradu, Biblioteka. Zakonodavni rad Predsedništva AVNOJ-a i Predsedništva Privremene Narodne skupštine DFJ (19. novembar 1944-27. oktobar 1945. godine).

¹²⁵ ZAVNOBiH. *Dokumenti 1945*, knj. 2, 397. Na III zasjedanju ZAVNOBiH-a usvojen je stav da se “*Bosna i Hercegovina ne može dijeliti između Srbije i Hrvatske, ne samo zato što na istom teritoriju zajedno žive i Srbi i Hrvati već takođe i zato što u njoj žive i Muslimani, koji se još nisu nacionalno opredijelili*”. Ovakvo stajalište je intencionalno sadržalo zahtjeve za srbizacijom i hrvatizacijom Bošnjaka. Opšir. F. Saltaga, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji*, Sarajevo 1991, 178-179.

¹²⁶ V. Kržišnik-Bukić, *Bosanski identitet*, 39.

zemlji i inostranstvu, smatrali su, zaokupljeni pansrpskom ideologijom, da je za Srbiju neprihvatljivo federalno uređenje države, u kome bi ona bila lišena Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije. Milan Grol je, zbog neslaganja sa političkom vladu podnio ostavku u avgustu iste godine. On i demokrati su, između ostalog, bili spremni da priznaju za federalne jedinice Hrvatsku i Sloveniju, ali ne – bar u istoj mjeri – Makedoniju i Crnu Goru. Svakako su imali rezerve i prema stvaranju autonomnih pokrajina i federalne jedinice Bosne i Hercegovine.¹²⁷ Jugoslavenska federacija je nastala prema modelu sovjetskog ustava iz 1936. godine. Pitanje granica federalnih jedinica unutar Jugoslavije riješeno je prije donošenja zakona o teritorijalnoj podjeli BiH polovinom avgusta 1945. godine.¹²⁸ Unutrašnje granice su bile, po M. Đilasu, „*plod dugotrajnog iskustva Komunističke partije*“.¹²⁹ U ustavima koji su donijeti 1946.-1947. svaka republika je, na istovjetan način, nabranjem srezova ili drugih jedinica u svom sastavu utvrdila svoju teritoriju i svoje granice.¹³⁰

Razdoblje partijske vlasti nakon 1945. donijelo je neku vrstu ograničene bosansko-hercegovačke državnosti u formi „*narodne*“, odnosno „*socijalističke republike*“, a nakon 1966. i priznanje muslimanske nacije.¹³¹ Ostalo je, međutim, pitanje odnosa susjeda prema tim činjenicama, koje je eksplozivno kulminiralo 1992. godine. Teška poratna borba za priznavanje muslimanske nacije bila je u neospor-

¹²⁷ M. Đilas, *Vlast i pobuna*, 25; upor. B. Petranović, *Odluke drugog zasedanja AVNOJ-a i Viški sporazum*, Istorijski glasnik, br. 2, Beograd 1973, 16; D. Bilandžić, *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*, Beograd 1973, 25; M. Pavlović, *Srbija u nacionalnoj politici KPJ na kraju rata*, Istorija 20. veka, br. 2, Beograd 1997, 90-91; M. Bojić, *Godine iznevjerenih principa 1945-1963*, Socijaldemokrat, br. 4, Sarajevo 2000, 190. Bojić smatra da se se zahtjevima srpske opozicije bili priklonili i pojedini komunistički funkcioneri. Među njima su bili Milovan Đilas, Sreten Žujović, Moša Pijade, Petar Stambolić. Iz Hrvatske su, pak, dolazile inicijative o priključenju BiH ovoj federalnoj jedinici. Po Bojiću su u Hrvatskoj te ideje zastupali Andrija Hebrang, Vladimir Bakarić, Večeslav Holjevac i drugi. Takoder vidi: M. Bojić, *Uzroci genocida u Bosni*, Sarajevo 2001, 84.

¹²⁸ B. Lekić, *Administrativne granice u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1992, 146; upor. M. Zečević, *Ideološke osnove jugoslovenskih unutrašnjih razgraničenja*, Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1992, 178-179.

¹²⁹ „*Politika*”, Beograd 6. septembar 1992; Endru Baruh Vahtel smatra da su komunisti uvijek imali na umu stvaranje jedinstvene države nakon rata, a ne okupljanje neovisnih jugoslavenskih nacija. Njihov poratni režim otjelovljavao je taj dualizam. Oni su se borili za „*bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije*“. Taj izraz je trebao da zamjeni ideju o „*troimenom narodu*“ – prema: E. B. Vahtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, Beograd 2001, 160, nap. 8.

¹³⁰ M. Šuković, *Ratovi protiv razuma*, Istorijski zapisi, br. 1-2, Podgorica 2002, 182. Za čitav period postojanja socijalističke Jugoslavije, navodi D. Petrović, „*ni jedna granica nije stavljena pod pitanje, niti ih je iko nazvao „administrativnim“*“. Opšir. vidi: D. Petrović, *Avnojska Jugoslavija-kompozicija i granice*, u: *Stvaranje i razaranje Jugoslavije*, 124.

¹³¹ Upor. I. Banac, *Hrvati i Bošnjaci, „Behar“*, br. 32-33, Zagreb 1997, 15; E. Ratkušić, *Smisao Ćirićeve „šeste baklje“*, Beharistan, br. 5-6, Sarajevo 2002, 192-196.

noj vezi sa položajem i budućnošću BiH. Srpsko, odnosno hrvatsko “*opredjeljivanje*” Muslimana moglo je dovesti u pitanje ustrojstvo i dalji opstanak BiH, koja je na specifičan način bila “*ključna republika*” jugoslavenske državne zajednice. Bez njenog funkcioniranja kao države moglo je doći do poremećaja odnosa u federaciji. Prvih 10-15 godina u poratnom periodu BiH je više težila da je “*vode*” federalni organi nego da se osamostali. Početak kursa osamostaljivanja i oslonca na vlastite snage započeo je na IV kongresu SK BiH u proljeće 1968. godine.¹³² Avdo Humo, kao jedan od najviših bosanskohercegovačkih poratnih rukovodilaca, prema dnevničkim bilješkama Aleksandra Rankovića, iznosio je 60-ih godina XX stoljeća, kako je Ranković nastojao da onemogući formiranje posebne republike BiH, da je on tvrdio kako je “*republika BiH samo ratna tvorevina*”. Aleksandar Ranković će, odbijajući ove Humine tvrdnje zapisati u svom dnevniku da je status BiH kao šeste republike bio riješen čak još prije zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću i Jajcu: “*Dakle, njemu ispred nosa. Bio je prisutan i on, i on dobro zna da nije bilo čak ni diskusije po tom pitanju*”.¹³³ Ovakvi zapisi su odudarali od zvaničnih saznanja i predstava u jugoslavenskoj historiografiji. Sam A. Ranković, ili neko posthumno u njegovo ime, kao da je želio da što više uprosti ovo pitanje i da djelimično izvrši prekompoziciju određenih historijskih činjenica, te naknadno minimizira istaknutu ulogu i uticaj A. Rankovića u raspravama oko uređenja jugoslavenske državne zajednice.¹³⁴

¹³² D. Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*, Zagreb 1986, 24.

¹³³ *Dnevnik Aleksandra Rankovića*, feljton, pripremio P. Simić, “*Večernje novosti*”, Beograd 23. jul 2001. Olga Humo, supruga Avde Hume, reagiraće na Rankovićevo pisanje o svom premi-nulom mužu, tekstom koji je 30. jula 2001. objavljen u “*Večernjim novostima*” tvrdeći da Ranković nije govorio da je pitanje statusa BiH bilo riješeno Avdi “*pred nosom*”, pa, uz isticanje da je u pripremama Drugog zasjedanja AVNOJ-a kucala materijale i bila upoznata sa događajima vezanim za njegovo održavanje, navodi: “*Avdo je sa Rodoljubom Čolakovićem došao iz istočne Bosne na zasedanje AVNOJ-a. Prvi razgovor u vezi sa zasedanjem njih dvojica su imala sa Mošom Pijade koji je pripremao predloge i materijale. U vezi sa statusom Bosne postojala su dva predloga. Prvo je bio da se Bosna i Hercegovina podeli između Srbije i Hrvatske, s tim što je Dilas tražio da istočna Hercegovina pripadne Crnoj Gori. Drugi predlog, koji je branio Moša Pijade, bio je da BiH dobije status autonomne oblasti. U vezi sa ovim predlogom ostalo je otvoreno pitanje kome bi ova autonomna oblast pripala, Srbiji ili Hrvatskoj. Srbci su hteli da ona pripadne njima, a Hrvati, opet, branili su stav da treba da pripadne njima, s obzirom na okolnost da se za Srbiju već predviđaju dve autonomne oblasti. Drugi razgovor su Avdo i Ročko imali sa Kardeljom koji ih je uputio na razgovor sa Starim (Titom). Razgovor sa Titom trajao je četiri sata. Avdo je opširno govorio o etničkim i istorijskim razložima u prilog BiH kao republice. Ročko ga je podržavao. Tito je prihvatio predlog, ostali su se složili i o njemu se više nije razgovaralo*”. Upor. *Dnevnik Aleksandra Rankovića*, Beograd 2001.

¹³⁴ D. Ćosić je u svojoj knjizi *Piščevi zapis* objavio neke Rankovićeve iskaze. Po tim zapisima Ranković je smatrao kako je AVNOJ “*principijelno gledano, u tadašnjim uslovima, pravilno rešio pitanje državne strukture Jugoslavije*”, da mu je bilo “*svejedno da li su Ilok i Baranja u Hrvatskoj ili Srbiji. Sretenu Žujoviću nije bilo svejedno*”. Ranković osnivanje komunističkih partija Hrvatske i Slovenije nije shvatao kao antijugoslavenski čin. Smatrao je da će komunisti

Veživno tkivo obnovljene države bilo je političko: partija i armija. Komunistička vlast nije uspjela nakon 1945. riješiti u potpunosti nacionalno pitanje u Jugoslaviji, ali je preuređenjem zemlje na federalnoj osnovi, omogućila prihvatljivija i prosperitetnija rješenja za taj multietnički prostor. Njeno federalivno funkcioniranje bilo je, ideološki ograničeno, uvjetovano vlašću Komunističke partije, koja je bila organizirana na principu “*demokratskog centralizma*”. Tito u maju 1945. govori kako komunisti moraju biti faktor koji će u Jugoslaviji ujedinjavati sve u jednu cjelinu, dodajući dalje: “*Voljeti svoju federalnu jedinicu – znači voljeti monolitnu Jugoslaviju*”.¹³⁵ Teritorijalno organiziranje i djelovanje KPJ u predratnom i ratnom periodu imalo je i uticaja na obrazovanje federalnih jedinica, a zatim i na njihovo međusobno, teritorijalno razgraničenje. Konspirativni rad KPJ imao je posljedica i na rad državnih organa, što se ogledalo i u činjenici da u poratnim godinama ne postoje cijeloviti dokumenti o radu najviših partijskih i državnih organa, izuzev donekle Skupštine. Dokumenti i zapisnici o radu tih saveznih organa ili ne postoje ili su šifrirani, skraćeni, odnosno znani i razumljivi samo onima koji su u njima učestvovali.¹³⁶

Komunistička partija je arbitrirala ili nametala svoju volju kada god je to bilo neophodno. Monistička priroda komunističke doktrine učinila je jugoslavenski federalizam, u znatnoj mjeri, fiktivnim. U samom komunizmu postojala je “*genetička greška*” koja je onemogućila istinski federalizam i od strategije pretvorila ga u taktku. Marksističko-lenjinistička tradicija je, po svojoj prirodi, bila veoma nepovjerljiva prema federalizmu, zato što je on uključivao odvajanje vlasti, za razliku od komunističke doktrine koja je naglašavala jedinstvo vlasti pod rukovodstvom komunističke partije.¹³⁷ Osvojivši vlast u ratu, komunisti su, bar što se tiče ratne generacije, iskreno težili da se brutalni međunacionalni sukobi ne ponove. Oni su, ipak, samo odigrali ulogu hibernatora nacionalnih sukoba, a prirodnom vlasti koju su uspostavili lagano su pripremali njihovu obnovu.¹³⁸ Nacionalno

zbog opšteg nepovjerenja u jugoslavenstvo, lakše prodirati u narodne mase kao “*nacionalni komunisti*”. PK KPJ za Srbiju i centralni komiteti KPJ za Hrvatsku i Sloveniju, po njegovom ubjedenju, nisu se razlikovali u kompetencijama. O tome opšir. D. Čosić, *Piščevi zapisi (1969-1980)*, Beograd 2001, 236-245.

¹³⁵ *Osnivački kongres KP Srbije (8-12. maj 1945.)*, 210.

¹³⁶ M. Zečević-B. Lekić, *nav. djelo*, 19-21.

¹³⁷ C. Binns, *Federalizam, nacionalizam i socijalizam u Jugoslaviji*, 47.

¹³⁸ Upor. B. Petranović, *Jugoslavija između federalizma i konfederalizma*, Tokovi, br. 1, Beograd 1990, 20-23; E. Redžić, *Problemi državno-pravnog položaja i uređenja Bosne i Hercegovine 1878-1945*, u: Okrugli sto “*Problemi državno-pravnog položaja i uređenja Bosne i Hercegovine 1878-1945*”, Sarajevo 1994, 10-11; S. Stojanović, *Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije*, Beograd 1995; V. Dimitrijević, *Sukobi oko Ustava iz 1974*, u: *Srpska strana rata*, Beograd 1996, 447-448; J. Perovšek, *Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja*, Prispevki za novejšo zgodovino, br. 2, Ljubljana 1999, 7-24; L. Perović, *Ljudi, događaji i knjige*, Beograd 2000, 65.

pitanje bilo je permanentno otvoreno. Ono je tretirano gotovo isključivo kao političko, koje nalazi svoje prirodno razrješenje u okviru političkih sloboda i demokratije koju je socijalizam mogao da ponudi. Smatralo se da je radnička klasa unutar svih naroda ima jedinstvene interese i da ravnopravnost radnika prirodno osigurava i ravnopravnost svih naroda u socijalističkoj zajednici.¹³⁹

Prošlost se, međutim, nije iscrpila, činjenice se nisu prešutjele ili potisnule.¹⁴⁰ Bile su ukroćene nacionalističke strasti koje su kulminirale u ratu, ali nije bilo omogućeno slobodno izražavanje objektivno različitih interesa. Teme koje su se odnosile na nacionalne zahtjeve, odnosno cijela historija nacionalnih sukoba, postale su tabu, zajedno sa svim onim što su vlasti označavale kao “*nacionalizam*”. Gradnja mehanizama za usklađivanje različitih interesa bila je inkopatibilna sa sistemom političke arbitraže, koja se nalazila u čvrstim rukama centra jedne jedine partije, odnosno njenog harizmatičkog vođe. U tome je sadržana glavna protivrečnost jugoslavenskog komunističkog federalizma. Ukoliko je religija doista opijum za narod, komunizam, međutim, nije bio uspješniji od kratkotrajnog lijeka protiv težnji za etnički zaokruženim nacionalnim državama.¹⁴¹ Permanentna potraga za ustavnim rješenjima koja bi dugoročno činila održivom ovu složenu i osjetljivu zajednicu različitih naroda i kultura bila je sastavni dio njene unutarnje politike. Jugoslavija se zapravo tek Ustavom iz 1974. vratila duhu i izvornim načelima AVNOJ-a iz 1943. godine.

Autor

Dr. Safet Bandžović je viši stručni saradnik u Institutu za historiju u Sarajevu.

Rezime rada:

U svom prilogu autor analizira stavove Komunističke partije Jugoslavije o Bosni i Hercegovini i o stavu te partije prema pitanju nacionalnog identiteta muslimana i njenom državnopravnom statusu koji su došli do izraza tokom Drugog svjetskog rata. Ukazuje na motive razlika u stavovima do kojih je dolazilo kod nekih njenih visokih funkcionera u unutarnjim raspravama i govori o argumentima koji su vodili ka donošenju odluke o obnovi bosanske državnosti i utemljenju Federalne Republike Bosne i Hercegovine.

¹³⁹ Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije, *Međunarodni ekonomski odnosi*, Materijal za ličnu upotrebu, Beograd 15. juli 1966 godine, 2.

¹⁴⁰ W. Weilguni, *Jugoslavija bi mogla biti uzor*, u: *Quo vadis, Jugoslavijo?*, Zagreb 1989, 167.

¹⁴¹ Upor. L. Perović, *Ljudi, događaji i knjige*, 98-99; Č. Ingrao, *Deset nenaučenih lekcija o Srednjoj Evropi – pogled istoričara*, Helsiňske sveske, br. 10, Beograd 2001, 23.